Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра цивільного права і процесу

Строцень Іванна Іванівна

Еколого-правове регулювання використання та охорони дикої фауни

Спеціальність: 8.03040101 – Правознавство
Магістерська програма – Правознавство

Магістерська робота

Виконала студентка групи ПРм-21
Строцень І.І.
_____

Науковий керівник:
к.ю.н., доцент, О.Я. Паславська

Магістерську роботу допущено
До захисту:

«___» _____ 20___р.

Завідувач кафедри І.Р. Калаур

Тернопіль - 2017

З М І С Т

Вступ……2

Розділ 1. Правовий режим використання та охорони дикої фауни……

1.1. Дика фауна як об’єкт правової охорони і використання……

1.2. Поняття та різновиди загального використання об’єктів дикої фауни

1.3. Поняття та різновиди спеціального використання об’єктів дикої фауни

Розділ 2. Правовідносини у галузі використання та охорони об’єктів дикої фауни

2.1. Підстави і порядок виникнення та припинення правовідносин у галузі використання та охорони об’єктів дикої фауни

2.2. Суб’єкти правовідносин у сфері використання об’єктів дикої фауни, їх права та обов’язки

Розділ 3. Екеолого - правовове регулювання використання окремих різновидів об’єктів дикої фауни

3.2. Еколого-правове регулювання мисливства та рибальства

3.3.Еколого-правове регулювання інших різновидів використання об’єктів дикої фауни

.3.4. Юридична відповідальність за порушення законодавства про використання та охорону об’єктів дикої фауни

Висновки…….....……

Перелік використаних джерел.....…….

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Дика фауна є важливою частиною природних багатств держави та необхідним елементом природного середовища. Його об`єкти становлять важливий регулюючий і стабілізуючий компонент біосфери, який охороняється і використовується для задоволення духовних та матеріальних потреб громадян України. Тому вирішення проблеми покращення екологічного стану біосфери потребує нового підходу до тваринного світу — фауни. Біомаса тварин становить лише 2 % усього живого на нашій планеті, але через високий рівень енергетичних процесів, величезну різноманітність і високу рухливість роль фауни в біосфері дуже велика.

Тваринний світ, як визначено у преамбулі Закону України “ Про тваринний світ ”, “ ... є одним із компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об`єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової та лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей ”.

В еколого–правовій літературі виділяють екологічний, економічний та науково–культурний аспекти соціальної цінності дикої фауни. Екологічний аспект пов`язаний з тим, що дикі тварини існують як невід`ємна частина біосфери Землі, її обов`язковий елемент, який активно впливає на функціонування природних спільнот, процес життєдіяльності рослинного світу, біологічні властивості води, формування ландшафту, бере участь в інших обмінних процесах природи.

Економічний аспект соціальної цінності дикої фауни проявляється у змозі задовольняти матеріальні потреби суспільства. Дикі тварини – це джерело одержання харчових продуктів, лікарської сировини та інших цінностей. Вони є також носіями генетичного фонду, який використовується для покращення порід свійських тварин.

Науково – культурний аспект обумовлений певними властивостями диких тварин, що здатні задовольняти наукові, освітні, виховні, культурні, естетичні та інші духовні потреби суспільства.

Зазначені аспекти соціальної цінності дикої фауни обумовлюють різні напрями людської діяльності, пов`язаної з експлуатацією (використанням) об`єктів тваринного світу для задоволення матеріальних та духовних потреб, їх охорони та відтворенням. Відповідно до цих напрямів складаються групи фауністичних суспільних відносин, які входять у сферу правового регулювання, що здійснюється диференційовано в залежності від їх фактичного змісту. Це відображено структурною побудовою Закону України "Про тваринний світ", та його змістом, що передбачає "регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення відповідних об`єктів" (ст.2). Таким чином законодавство поділяє фауністичні правові відносини на охоронні, експлуатаційні і такі, що пов`язані з відтворенням диких тварин.

Дика фауна є найбільш вразливою ланкою біосфери. За даними Міністерства екології і природних ресурсів України чисельність диких тварин на території нашої держави постійно зменшується. Так, за останні роки через свою вразливість та промислову цінність кількість диких копитних тварин в Україні зменшилась на 24 відсотки. Суттєво збільшилася кількість видів диких тварин, які опинилися під загрозою зникнення. На теперішній час до Червоної книги України занесено 382 види диких тварин (проти 85 у 1980 році).

Негативні зміни, що останнім часом сталися у навколишньому природному середовищі, спонукають суспільство віддавати перевагу заходам спрямованим на охорону та відтворення дикої фауни. Але людство ще не може повністю відмовитись від використання диких тварин. Тому на сучасному етапі залишається важливим пошук шляхів гармонійного співіснування суспільства та живої природи, встановлення балансу між економічними та екологічними потребами людей. Не останню роль у цьому процесі відіграє екологічне право. Це обумовлює актуальність наукових

досліджень, необхідних для вдосконалення правового регулювання суспільних відносин у галузі використання дикої фауни. При цьому, важливого значення набуває науковий пошук щодо вдосконалення правового регулювання саме тих фауністичних експлуатаційних відносин, які пов`язані із вилученням диких тварин з природного середовища, тобто суспільних відносин, що складаються у зв`язку із здійсненням спеціального використання вказаних об`єктів.

Особливої уваги в сучасних умовах потребує питання вдосконалення законодавства, яке регулює порядок здійснення окремих різновидів спеціального використання дикої фауни, а саме: мисливства, рибальства, використання відповідних об`єктів у наукових, культурно – освітніх, виховних, естетичних цілях, а також добування диких тварин з метою утримання і розведення в неволі або напіввільних умовах для отримання продукції їх життєдіяльності у комерційних та інших цілях.

З огляду на вищевикладене вибрана для дослідження тема видається актуальною.

Мета і завдання дослідження. Метою магістерської роботи є дослідження особливостей та закономірностей еколого – правового регулювання суспільних відносин у галузі використання та охорони об’єктів дикої фауни. Для досягнення поставленої мети були поставлені такі завдання:

- уточнити юридичні ознаки, які формують поняття об’єктів дикої фауни у процесі її використання;

- сформулювати поняття загального та спеціального використання об’єктів дикої фауни та виявити критерії поділу вказаної діяльності на окремі різновиди;

- визначити суб`єктів правовідносин у галузі використання об’єктів дикої фауни, деталізувати їх права та обов`язки;

- узагальнити положення про підстави і порядок виникнення та припинення суспільних відносин, які складаються в сфері загального та спеціального використання об'єктів дикої фауни;

- розкрити особливості охорони об'єктів дикої фауни за законодавством України, та проаналізувати підстави юридичної відповідальності за порушення законодавства про тваринний світ.

Об`єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають при здійсненні використання та охороні об'єктів дикої фауни.

Предметом дослідження є екологічне законодавство України, яке регулює суспільні відносини у сфері загального та спеціального використання та охорони об'єктів дикої фауни і практика його застосування.

Методологічну основу магістерської роботи становлять діалектичний, історичний, формально–логічний, формально-юридичний, порівняльно–правовий, системний, статистичний та інші матеріалістичні методи дослідження**.**

Теоретичною основою магістерської роботи стали основні наукові положення теорії екологічного права, що містяться у роботах провідних вчених цієї галузі: В.І.Андрейцева, А.П.Гетьмана, В.В.Костицького, С.М.Кравченко, В.Л.Мунтяна, Н.І.Титової, Ю.С.Шемшученка, М.В.Шульги, Г.І.Балюк, М.П. Волик С.Б. Гавриш, В.М. Комарницького, В.А.Шкурко, Н.Р. Кобецької, Н.Р. Малишевої, Н.І. Андрусевич, М.М. Макієвич, Т.О. Будякової, П.В. Тихого, К.А.Рябець, Н.В.Ільків, Я.З. Гаєцька-Колотило та інших.

Дослідження здійснювалось також на основі аналізу норм Конституції України, Законів України, інших нормативно – правових актів, що регламентують екологічні відносини в Україні, законодавчих актів зарубіжних країн.

Ступінь дослідження теми. Обумовлені питання частково досліджувались у працях вчених – правознавців, присв`ячених регулюванню охоронних фауністичних відносин. Зокрема, в наукових роботах були досліджені правові аспекти охорони державного мисливського фонду;

охорони дикої фауни; охорони та відтворення рибних ресурсів. Деякі наукові дослідження стосуються суто експлуатаційних фауністичних суспільних відносин, а саме: правового регулювання промислового мисливського господарства; права користування мисливськими угіддями; правового регулювання полювання. Зазначені проблеми висвітлювались в роботах, зокрема: В.І. Андрейцева, Г.І.Балюк, М.П. Волик С.Б. Гавриш, А.П. Гетьмана, В.М. Комарницького, С.М. Кравченко, В.В.Костицького, В.Л.Мунтяна, Ю.С.Шемшученка, В.А.Шкурко, Н.Р. Кобецької та інших.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена тим, що виконана робота є науковим дослідженням, у якому на базі основних положень теорії екологічного права та фауністичного законодавства комплексно розглянуті та узагальнені особливості правового регулювання суспільних відносин, які складаються у зв`язку із здійсненням загального та спеціального використання та охорони об'єктів дикої фауни. До найбільш істотних результатів, що містять наукову новизну, можна віднести:

1. Удосконалено юридичне поняття дикої фауни, як об`єкту екологічних правовідносин в галузі загального та спеціального використання і охорони

2. Визначено критерії поділу вказаної діяльності на окремі різновиди: мисливство, рибальство.

3. Проаналізовано юридичні ознаки окремих різновидів спеціального використання дикої фауни.

4. Визначено критерії юридичної відповідальності за порушення законодавства про тваринний світ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому , що основні положення роботи можуть бути рекомендовані для подальших наукових досліджень, а також при підготовці навчально – методичної літератури і в навчальному процесі з курсу " Екологічне право України ".

Структура магістерської роботи обумовлена предметом, метою та завданнями дослідження. Вона складається з вступу, трьох розділів, що

містять вісім підрозділів, висновку та списку використаних джерел. Повний обсяг магістерської роботи складає ___ сторінок, список використаних літературних джерел ___ стор. (76найменувань **).**

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ДИКОЇ ФАУНИ

1.1. Дика фауна як об'єкт правової охорони і використання

Перед тим, як визначити об'єкт еколого-фауністичних правових відносин, які складаються у зв`язку із використанням об'єктів тваринного світу, слід розглянути питання про об'єкт правовідносин і, зокрема, екологічних правовідносин.

В еколого-правовій науці під об'єктами екологічних правовідносин розуміють предмети матеріального світу, які мають природне походження, а також характеризуються певним станом у ланцюзі екологічної системи природи [52,с.73], тобто існують як невід'ємні компоненти навколишнього природного середовища [53,с.24]. Таке визначення об'єктів екологічних правовідносин стосується і об'єктів тваринного світу як складової дикої фауни.

Питання про тваринний світ як об'єкт екологічних правовідносин було предметом наукових досліджень. Але автори праць, присвячених цьому питанню, схилялись до висвітлення лише деяких сторін зазначених об'єктів і, відповідно, окремих відносин. Так, тваринний світ, досліджувався ними як об'єкт правової охорони [62,с.21], права власності [65,с.59] або права користування [48,с.168]. При цьому питання про об'єкт правовідносин у галузі використання дикої фауни майже не досліджувалось.

Шляхом закріплення таких ознак Закон України "Про тваринний світ" [7] дає розгорнуту класифікацію відповідних об'єктів і надає їм юридичного значення. Таке закріплення дозволяє визначити сам об'єкт еколого-фауністичних правовідносин, а також межі правового регулювання у цій сфері. Стаття 3 вказаного Закону визначає систему об'єктів тваринного світу, якими є: хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та ін.); безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі) та інші тварини в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях

розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо); частини диких тварин (роги, шкіра, копита тощо); продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск); залишки викопних тварин; а також нори, лігва, мурашники, боброві загати та інше житло і споруди тварин.

Сукупність всіх видів тварин позначається терміном "фауна". Цей термін є інтернаціональним, оскільки він широко вживається у в міжнародно-правових актах [13;16], а також у національному законодавстві багатьох країн. За законодавством України фауна є головним, але не єдиним об'єктом тваринного світу.

На наш погляд, більш ефективною є позиція, закріплена в українському екологічному законодавстві, де до об'єктів тваринного світу, окрім самих тварин віднесені продукти їх життєдіяльності, а також житло і споруди, частини диких тварин. Така позиція дозволяє забезпечити правову охорону вказаних об'єктів, особливо, враховуючи те, що кожен із них є самостійним об'єктом права власності Українського народу, а також може бути індивідуалізованим об'єктом інших правовідносин.

Важливим для характеристики диких тварин, як об'єкту екологічних правовідносин є її визначення в якості об'єкту тваринного світу.

Закон України "Про тваринний світ" визнає об'єктами тваринного світу – тварин в усьому їх видовому й популяційному різноманітті, тобто, всіх тварин на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо). Але в законі відсутнє поняття тварин. Натомість така відсутність компенсується переліченням суто біологічних класифікуючих ознак, а саме, вказується, що тварини можуть бути хордові, в тому числі, хребетні (ссавці, птахи) і безхребетні (членистоногі, молюски). Слід зазначити, що ці ознаки не є суттєвими і в юридичному аспекті не мають понятійної користі. Деякі науковці вважають, що відповідно до принципів юридичної техніки їх правове закріплення є недоцільним. Більш того, наявність у законі поглибленої біологічної класифікації тварин, утворює конструкцію, яка не

виключає віднесення до об’єктів тваринного світу і представників виду Homo Sapiens, з чим, звичайно, не можна погодитись [72,с.118].

Недоліки існуючих законодавчих приписів стосовно визначення поняття тварин обумовлюють необхідність пошуку шляхів юридичної індивідуалізації зазначених об`єктів. Це, в першу чергу, необхідно для удосконалення вітчизняного законодавства, в якому існує комплексне поняття тваринного світу, котре окрім самих тварин включає також і деякі інші об`єкти. Вирішення цієї проблеми існувало б, якщо б була можливість закріпити поняття тварин, яке існує у природознавстві [49,с.137]. Але таке поняття складається з великої кількості ознак, опис яких здійснюється за допомогою спеціальних термінів, кожен з яких потребує окремого визначення.

Відповідно до статті 1 Закону України “Про тваринний світ” зазначеним законом регулюються відносини у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, об’єкти якого перебувають у стані природної волі, у неволі, напіввільних умовах, на суші, у воді, грунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України, або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. Таким чином, закон визначив ознаки тварин, які знаходяться у рамках екологічного законодавства. Умовно ці ознаки можна поділити на три види: біологічні, середовищні та територіальні.

До біологічних ознак слід віднести такі, які вказують на певний внутрішній стан тварин, а саме, їх існування як живих істот та стан дикості.

Екологічним законодавством регулюються, перш за все, ті відносини, які складаються щодо живих тварин. Такими слід вважати тварин, що перебувають у певному біологічному стані, при якому вони здатні до самопідтримання, самовідтворення та саморозвитку, характеризуються можливістю обміну із зовнішнім середовищем, а також певною подражнюючістю та рухомістю [49,с. 127].

У екологічному законодавстві України ознака, яка визначає стан життя тварин як об'єктів правовідносин, чітко не закріплена. Але, виходячи з його сенсу, можна зробити висновок, що воно регулює такі відносини, де об'єктами є саме живі тварини. Так, Закон України "Про тваринний світ" одним із своїх завдань має забезпечення умов постійного існування тварин і при цьому передбачає захист (охорону) їх життя на всіх стадіях розвитку. До того ж, у преамбулі цього закону тварини розглядаються як компонент навколишнього природного середовища. Звісно, що таким компонентом можуть бути тільки живі тварини, які здатні взаємодіяти з довкіллям, мати з ним певний зв'язок.

Саме такий зв'язок є визначальним взагалі при вирішенні питання про об'єкти екологічного права і визначенні тварин як об'єктів такого права. Таким чином, стан життя є однією з основних ознак, яка притаманна тваринам як об'єктам екологічних правовідносин. В цьому аспекті така ознака має і самостійне практичне значення, яке чітко проявляється, наприклад, при вирішенні питання про сферу правового регулювання тієї чи іншої галузі законодавства. Так, мертві тварини об'єктивно не можуть належати до об'єктів тваринного світу і, відповідно, до об'єктів відносин, які регулюються екологічним законодавством.

Наступною біологічною ознакою тварин, як об'єктів екологічних правовідносин, є стан дикості. Закон України "Про тваринний світ", на відміну від раніше діючих актів екологічного законодавства, безпосередньо не вказує на дикість, як обов'язкову ознаку тварин, щодо яких здійснюється правове регулювання. Так, стаття 3 зазначеного закону при визначенні об'єктів тваринного світу обмежується лише згадуванням про те, що тварини повинні перебувати у стані природної волі. Ця ознака є досить важливою, але об'єктивно недостатньою для вирішення питання про значення тварин як об'єктів екологічних правовідносин.

В той же час, стаття 1 цього закону встановлює, що відносини в галузі охорони, використання й відтворення сільськогосподарських та свійських

тварин регулюються іншим законодавством. Виходячи із зазначеного, можна зробити висновок, що законодавець опосередковано враховує стан дикості, як обов'язкову ознаку об'єктів еколого-фауністичних правовідносин. До того ж, ця ознака згадується в статті 4 закону України "Про тваринний світ", яка регулює відносини власності народу на тварин та інші об'єкти тваринного світу.

Нині у світі налічується близько 2 млн видів тварин (рослин — у п'ять разів менше). Найбільш численною групою є безхребетні. Цікаво, що в 1 га грунтів лісу середніх широт живе до 2,5 млн особин дощового черв'яка, до 6 млн комах, 1млн молюсків (загальна їх біомаса — близько 1 т). На нашій планеті на кожну людину одних лише комарів і мух припадає не менше 200 млн. У тайзі є райони, де на кожному гектарі живе до 5 кг комарів.Відомі гігантські зграї сарани в Африці, які налічують мільярди особин. Біомаса диких копитних і гризунів у саванах і степах може досягати 250—400 кг на 1 га, раніше їх було ще більше [76].

Зокрема, в Україні нині налічується близько 45 тис. видів тварин, серед яких: 17 видів земноводних, 20 - плазунів, 344 – птахів, 101 – ссавців, 200 - риб, решта – безхребетні [63]. Із всього існуючого видового різноманіття тварин у сферу регулювання екологічного права потрапляють тільки такі з них, що перебувають у стані дикості.

Екологічне законодавство не дає поняття дикої тварини. Дикими в біології прийнято вважати ті види тварин, які в історичному процесі не зазнали доместикації, тобто формуючого впливу штучного відбору з боку людини, внаслідок чого їх майбутній генофонд знаходиться під прямим контролем природнього відбору і мутаційного процесу у дарвінському значенні [66,с. 366]. До того ж, відзначається, що у поведінці цих тварин яскраво виражені агресивність або страх по відношенню до людей [66,с.127].

Ця природньо-наукова позиція була підтримана і в міжнародному праві. Так, ст. 2 Конвенції про біологічне різноманіття, яка ратифікована Законом України від 21 листопада 1994 року [10], під одомашненими

(свійськими) видами тварин розуміє види, на еволюцію яких впливає людина. Виходячи з цього, всіх інших тварин слід вважати дикими і, відповідно, такими, що підпадають під дію екологічного законодавства.

Стан дикості тварин є об'єктивною ознакою, але, як було вже зазначено, у екологічному законодавстві ця ознака чітко не визначена. Відсутність юридичного поняття дикості тварин на практиці може призвести до певного суб'єктивізму при віднесенні тих чи інших тварин до категорії диких і, відповідно, до об'єктів екологічних правовідносин. В Україні віднесення тварин до об'єктів тваринного світу регулюються Положенням про порядок ведення державного кадастру тваринного світу, затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 15 листопада 1994 року [34]. Відповідно до зазначеного Положення віднесення відбувається за окремими видами (групами видів) тварин.

Але, слід зазначити, що визначення тварин дикими тільки відповідно до їх видової належності не враховує, наприклад, такі випадки, коли окрема особина – представник в цілому одомашненого виду – із якихось причин звільнилась від людської опіки і вторинно пристосовувалась до життя без спеціальної підтримки з боку людей, тобто здичавіла. Такі тварини складають великі групи і юридично повинні підпадати під дію Закону України "Про тваринний світ". Проте практично вони не визнаються об'єктами тваринного світу.

Що стосується свійських тварин, то, як було вже зазначено, вони знаходяться за межами регулювання екологічного законодавства. Їх не можна вважати елементами природного середовища. За своїм правовим статусом вони належать до товарно-матеріальних цінностей і, відповідно, до об`єктів цивільного права.

До наступного виду суттєвих ознак, які характеризують диких тварин в якості об'єкту екологічних правовідносин, слід віднести середовищні ознаки. В юридичній літературі не завжди враховується різниця між біологічними та середовищними ознаками, що призводить до ототожнення стану дикості

тварин зі станом їх природної волі [49,с.148]. На відміну від попередніх (біологічних) ознак, які вказували на внутрішній стан тварин, середовищні ознаки визначають їх зовнішній стан, тобто стан їх існування по відношенню до навколишнього природного середовища. Зазначений вид ознак вказує на умови та місце перебування диких тварин. Так, Закон України "Про тваринний світ" регулює відносини у галузі охорони, використання й відтворення диких тварин, які перебувають у стані волі, у неволі, чи напіввільних умовах, на суші, у воді, грунті та повітрі.

В теорії екологічного права домінує точка зору, відповідно до якої об'єктами екологічних правовідносин можуть бути лише ті предмети матеріального світу, які не втратили "екологічного зв'язку" із навколишнім природним середовищем [48,с.73]. Такі предмети не повинні бути відокремленими від природного середовища [54,с.197].

Наведені думки з приводу природних об'єктів як об'єктів права є в цілому правильними, але, на наш погляд, не враховують специфіки дикої фауни як природного об'єкту. Дійсно, відокремлення будь-якого об'єкту природи від природного середовища тягне припинення його існування як об'єкту екологічних відносин. Так, зрубаний ліс, або видобуті корисні копалини перестають бути природними об'єктами і перетворюються на товарно-матеріальні цінності. Що ж стосується дикої фауни, то - це питання слід вирішувати інакше.

Дика фауна, як сукупність диких тварин, належить до живих сил природи. На наш погляд, саме ця ознака є вирішальною при порівнянні дикої фауни з іншими природними об'єктами. На відміну від інших об'єктів природи і, перш за все, флори (лісової та нелісової рослинності), яка теж біологічно відноситься до живих природних об'єктів, об`єкти дикої фауни можуть бути вилучені з природного середовища у живому стані. І доки цей (живий) стан не буде змінено, тварини здатні взаємодіяти з навколишнім середовищем, мати з ним певний зв'язок, крім того, вони можуть бути повернуті у природне середовище.

Таким чином, вилучення диких тварин із природного середовища, із стану природньої волі, не завжди означає втрату цими тваринами “екологічного зв’язку”, який є визначальним при вирішенні питання про об’єкти екологічних правовідносин.

Враховуючи специфіку дикої фауни, екологічне законодавство України регулює весь комплекс відносин щодо диких тварин, які знаходяться в різних умовах – природньої волі, у неволі чи напіввільних умовах. Це дозволяє забезпечити належний рівень охорони диких тварин, створити умови постійного існування всього їх видового й популяційного різноманіття. Особливо це необхідно з врахуванням постійно посилюючого процесу трансформації природного середовища внаслідок антропогенного впливу, який призводить до скорочення чисельності популяцій та навіть видів тварин.

Аналізуючи наступні норми Закону України “ Про тваринний світ”, можна дійти висновку про те, що законодавець, все ж таки, дотримується позицій щодо правового регулювання охорони та використання диких тварин, які знаходяться у різних середовищних умовах, а не тільки у стані природної волі. Так, наприклад, стаття 16 зазначеного Закону прямо регулює відносини щодо використання об’єктів тваринного світу, які перебувають у стані неволі, або напіввільних умовах. Також під дію екологічного законодавства України потрапляють відносини в галузі розведення в неволі рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тварин (стаття 45), а також відповідно до статті 46 вказаного Закону відносини щодо створення зоологічних колекцій (зоопарків, зоосадів, океанаріумів), пересилання, перевезення, торгівлі дикими тваринами (ст. 46). Таким чином, Закон України “Про тваринний світ” в подальшому є послідовним у вирішенні питання про диких тварин, які перебувають у стані неволі або напіввільних умовах, і незважаючи на положення статті 3, опосередковано визнає їх об’єктами тваринного світу і, відповідно, об’єктами екологічних

правових відносин, але не всіх, а тільки тих, що складаються у зв`язку з належністю, охороною та відтворенням.

Згідно зі статею 1 Закону України "Про тваринний світ" під дію законодавства потрапляють тварини, які перебувають на суші, у воді, грунті та повітрі. Таким чином, законодавець врахував усі можливі географічні середовища перебування диких тварин. Відповідно до зазначеної ознаки об'єктів екологічних відносин, слід згадати і про таку ознаку диких тварин як їх відокремленість, самостійність. На певній стадії життєвого циклу тварини існують як органічно невід'ємні компоненти інших елементів природнього середовища або інших живих організмів [67,с. 62].

Таким чином, середовищні ознаки мають суттєве значення для визначення поняття диких тварин як об'єктів екологічних правовідносин. До того ж, законодавче закріплення місця існування диких тварин в подальшому впливає на їх віднесення до об'єктів того чи іншого різновиду спеціального використання. Так, мисливство здійснюється щодо тварин, які перебувають на суші, рибальство щодо водних тварин і т.і.

Останнім видом суттєвих ознак об`єктів дикої фауни як об'єктів екологічних правовідносин слід вважати їх перебування в територіальних межах України, враховуючи мігруючих диких тварин, які змінюють місце свого існування у зв'язку з життєвим циклом [16]. Умовно цей вид можна назвати територіальним, або суверенітивним. Названий вид ознак суттєво відрізняється від попередніх видів, насамперед, від середовищних. Останні вказують на місце перебування диких тварин по відношенню до природного середовища, тобто характеризують тварин зоб'єктивного боку. Територіальна (суверенітивна) ознака дещо суб'єктивна й умовна. Вона визначається дією екологічного законодавства України у просторі і існує у зв'язку с формальним визначенням такого простору (територій). Вказана ознака об'єктів екологічних відносин відображена в Законі України "Про тваринний світ", у статті 1 якого зазначено, що законодавством України регулюються "відносини у галузі охорони, використання й відтворення

тваринного світу, об’єкти якого…постійно чи тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони…”[7].

Отже, екологічне законодавство регулює відносини не тільки щодо об’єктів тваринного світу, які постійно чи тимчасово населяють територію України, але й природних багатств континентального шельфу України, до яких належать живі організми сидячих видів, які або прикріплені до морського дна, або знаходяться в його надрах у межах континентального шельфу.

1.2. Поняття та різновиди загального використання об’єктів дикої фауни.

Використання об’єктів дикої фауни є найдревнішим видом людської діяльності. Щодо цієї діяльності складаються відповідні суспільні відносини, які врегульовані правом. З давніх-давен тварини були для людей не лише основним продуктом харчування, з їх шкіри виготовляли одяг, з кісток — знаряддя праці, «будівельні матеріали», а також технічну, лікарську сировину, прикраси. За рахунок тварин (морських) утворювалися в минулому й формуються нині величезні товщі вапняків, крейди, діатомітів, кремнистих відкладів, фосфоритів та інших осадочних порід на дні океанів і морів. А коралові рифи (Великий Бар'єрний риф поблизу Австралії) за своїми розмірами перевищують Велику китайську стіну.

Величезною є роль тварин в утворенні й житті грунтів (в першу чергу - червів), житті рослин. Тварини активно формують мікрорельєф (кротовини), рельєф, ландшафти (наприклад, «бобровий», «термітний» і «кораловий» ландшафти).

Враховуючи те, що правовідносини не можна розглядати у відриві від фактичних суспільних відносин, які втілюються у правову форму, аналіз змісту правовідносин у галузі використання природних ресурсів, в тому числі дикої фауни, слід почати, перш за все, з розгляду їх матеріального змісту. В теорії права під матеріальним змістом правових відносин одностайно

розуміють фактичну поведінку учасників вказаних відносин, тобто певні дії суб'єктів [59,с.67]. Однак, характер цієї поведінки або дій визначається вченими не однаково.

Починаючи аналіз матеріального змісту правовідносин у галузі використання природних ресурсів і диких тварин, слід визначити поняття такої поведінки, а також розглянути деякі термінологічні питання.

В екологічній науці, під природокористуванням розуміють певну діяльність, пов'язану з "первинним привласненням людиною об'єктів оточуючого природного середовища" [58,с.214], задоволення потреб суспільства в елементах природи, тобто з експлуатацією вказаних об'єктів. Крім того, цей же автор веде мову не лише про природокористування, але й про раціональне природокористування.

В юридичній літературі для визначення поняття експлуатації природних ресурсів, тобто діяльності по вилученню корисних властивостей та якостей відповідних об`єктів, також вживається термін "природокористування" [53,с.127], а по відношенню до тваринного світу – "фаунокористування" [72,с. 65].

У зв'язку з появою можливості перебування деяких об'єктів природи (земля, тваринний світ, нелісова рослинність, об'єкти природно-заповідного фонду місцевого значення) у власності юридичних осіб та громадян України, з'явилась, відповідно, й інша юридична форма експлуатації цих об'єктів – на праві власності, тобто експлуатація власником належних йому природних об'єктів. За таких обставин термін "природокористування", який більш вказує на експлуатацію об'єкту не власником на праві користування, не враховує іншої юридичної форми експлуатації – на праві власності.

Отже є виправданим вживання в нормативних актах екологічного законодавства, які регулюють питання власності юридичних осіб та громадян України на землю, тваринний світ та деякі інші об'єкти природи, терміну "використання". Цим терміном законодавець позначає експлуатацію об'єкту природи безвідносно до діяльності власника чи користувача щодо вилучення

корисних властивостей та якостей природних ресурсів. Так, наприклад, сама структура Земельного кодексу України [3] свідчить про те, що законодавець не ототожнює термін "користування" і "використання", розмістивши у різних главах кодексу та надавши кожному самостійного значення. Таким шляхом йде і Закон України "Про тваринний світ", де питання використання об'єктів тваринного світу віднесені в окремий III розділ Закону, а право користування розглядається поруч із правом власності як самостійна юридична форма використання зазначених об'єктів (ст. 9).

Таким чином, для визначення поняття експлуатації об'єктів природи, здається більш вдалим термін "використання", який дозволяє позбутися непорозумінь, що виникають у зв'язку із тотожністю термінів "природокористування" – в значенні експлуатації природних ресурсів і "природовикористання" в значенні суб'єктивного права, юридичного титулу.

З юридичної точки зору поняття використання природних ресурсів є, на наш погляд, більш широким за змістом, ніж існуюче в економічній науці. Його не слід обмежувати тільки фактом привласнення, тобто вилучення корисних властивостей відповідних об`єктів. Поняття використання природних ресурсів в юридичному аспекті повинно враховувати і іншу діяльність, яка безпосередньо спрямована на таке привласнення (експлуатацію) або обов'язково йому передує. Так, наприклад, мисливство, як різновид використання дикої фауни передбачає окрім безпосередньої експлуатації диких тварин, а саме їх добування, ще й певні дії, спрямовані на їх пошук, вистежування, переслідування тварин із метою такого добування. При використанні підземних вод такій експлуатації обов'язково передує спорудження відповідних свердловин, інших гідротехнічних приладів і т.і. Тобто, мова йде про діяльність, що створює умови для експлуатації об'єкту природи. Тому така діяльність потребує спільного з експлуатацією правового регулювання і в юридичному аспекті повинна охоплюватись поняттям використання природних об'єктів.

Таким чином, під використанням дикої фауни у правовому аспекті слід розглядати врегульовану нормами права діяльність людей, яка полягає у вилученні та споживанні корисних властивостей відповідних об`єктів, а також діяльність, яка безпосередньо спрямована на таке вилучення і споживання.

Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" [5] передбачає певний порядок здійснення використання природних ресурсів і поділяє його на загальний та спеціальний. Головною ознакою такого розподілу служить мета використання природних ресурсів. Так, стаття 38 зазначеного Закону відносить до загального таке використання природних ресурсів, яке здійснюється громадянами для задоволення життєво-необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних тощо).

Закон України "Про тваринний світ" у ст. 16 характеризує ознаки загального використання об'єктів тваринного світу як: безоплатність; спрямованість на задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, рекреаційних, оздоровчих); здійснення без вилучення об'єктів з природного середовища (крім любительського і спортивного рибальства за умов, визначених законодавством); дотримання заборони знищення тварин, руйнування їхнього житла та інших споруд (нір, хаток, лігв, гнізд, мурашників, бобрових загат тощо), порушення середовища існування тварин і погіршення умов їх розмноження.

У порядку загального використання здійснюється:

- *любительське і спортивне рибальство*. Відповідно до ст. 27 Закону України "Про тваринний світ" у порядку загального використання об'єктів тваринного світу громадянам, у випадках, передбачених законодавством, дозволяється безоплатне любительське і спортивне рибальство для особистого споживання (без права реалізації) у визначених відповідно до законодавства водних об'єктів загального користування у межах встановлених законодавством обсягів безоплатного вилову і за умови додержання встановлених правил рибальства і водокористування.

Детальніше регулювання даної групи відносин передбачене постановою Кабінету Міністрів України від 18.07.1998 р. “Про затвердження Порядку здійснення любительського і спортивного рибальства” [29] та Правилами любительського і спортивного рибальства, затвердженими наказом Держкомрибгоспу України від 15.02.1999 р. [39]

Відповідно, любительське рибальство – лов (добування) водних живих ресурсів для особистих потреб знаряддями лову, передбаченими правилами любительського і спортивного рибальства. Спортивне рибальство – це вид любительського рибальства з установленням певних вимог за умовами проведення спортивних змагань або кваліфікаційних нормативів. Рибогосподарські водойми (їх ділянки) та умови використання водних живих ресурсів для любительського і спортивного рибальства визначаються органами рибоохорони на підставі біологічних та наукових обгрунтувань. Правила здійснення любительського і спортивного рибальства закріплюють детальні вимоги до порядку, знарядь рибальства, норми вилову риби, заборони на певні дії, тощо. (Детальніше про це піде мова в розділі 3 п. 3.1);

- *використання об’єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях.* В порядку загального використання воно здійснюється без вилучення об’єктів тваринного світу з навколишнього природного середовища (спостереження, фотографування тощо). Як зазначено в ст. 28 Закону України “Про тваринний світ”, використання об’єктів тваринного світу, які перебувають у напіввільних умовах чи в неволі, для наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілей може здійснюватися за плату;

- *використання корисних властивостей життєдіяльності тварин* – в основному використовуються властивості життєдіяльності тварин як природні санітари середовища, запилювачі рослин тощо.

1.3. Поняття та різновиди спеціального використання об'єктів дикої фауни .

Спеціальне використання об'єктів дикої фауни за загальним правилом здійснюється на підставі відповідних дозволів та з внесенням плати за користування. Особливістю спеціального використання об'єктів дикої фауни є те, що відповідно до ст. 17 Закону України "Про тваринний світ" воно здійснюється з їх вилученням (добуванням, збиранням тощо) із природного середовища (за винятком передбачених законодавством випадків безоплатного любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування).

Як вже було сказано, що саме основною диференціюючою ознакою законодавством визначається мета використання природних ресурсів. Ця мета базується на певних потребах користувачів – естетичних, матеріальних, рекреаційних – при здійсненні загального використання і, відповідно, виробничо-господарських – при здійсненні спеціального використання природних ресурсів. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" встановлює також інші ознаки спеціального використання (платність, потреба дозволу, закріплення ресурсів за окремими особами), за допомогою яких можливо відокремити спеціальне використання від загального. Але, в той же час, він не вказує на об'єктивний критерій, згідно з яким повинен здійснюватись цей розподіл. В юридичній літературі вказується і така ознака спеціального використання як його нормованість [67,с.32] але, на нашу думку, ця ознака також має похідний, другорядний характер.

В еколого-правовій літературі була висловлена думка, що спеціальне або "всебічно врегульоване" використання природних ресурсів, пов'язане з певним впливом на їх стан [53,с.128]. Також відзначається, що реалізація права на використання природних ресурсів цікавить екологію лише в тому ступені, в якому це впливає на стан природного середовища [67,с.71]. Всупереч цьому загальне використання природних ресурсів або

“загальнодоступне” має місце, коли експлуатація природного ресурсу не чинить або практично не може вчинити будь-якого впливу на його стан [58, с.217]. Про це свідчить і аналіз підгалузевого екологічного законодавства. Так, стаття 17 Закону України “Про тваринний світ” вказує, що спеціальне використання об’єктів тваринного світу здійснюється їх вилученням (добуванням, збиранням) із природного середовища. Згідно із статею 48 Водного кодексу України [11] спеціальне водокористування визначається як діяльність, пов’язана з забором води з водних об’єктів. Використання лісових ресурсів, відповідно до статті 16 Лісового кодексу України [8] здійснюється в порядку постійного та тимчасового користування лісами.

Таким чином, спеціальне використання природних ресурсів у більшості випадків пов’язане з їх відокремленням від природного середовища. Слід зазначити, що в юридичному аспекті, таке відокремлення природних об’єктів означає зміну або припинення права власності Українського народу на ці об’єкти.

Виходячи із зазначеного можливо запропонувати новий критерій поділу порядку використання природних ресурсів на загальний та спеціальний. Таким критерієм слід вважати ступінь впливу користувача на фізичний стан природних ресурсів і, відповідно, на право загальнонародної власності щодо цих ресурсів. Згідно з цим принципом спеціальне використання природних ресурсів – це така експлуатація зазначених об’єктів, яка пов’язана з певним впливом на їх фізичний стан (відокремленням, вилученням), внаслідок чого зазнає впливу (змінюється або припиняється) і право загальнонародної власності на ці об’єкти.

Саме наявність права загальнонародної власності на диких тварин в процесі їх використання обумовлює встановлення спеціального порядку його здійснення, який полягає у видачі спеціальних дозволів на реалізацію цієї діяльності, а також стягнення відповідної плати. Відповідно до цього плата та дозвіл існують як похідні, але обов’язкові ознаки спеціального використання дикої фауни.

В юридичній літературі при розгляді плати за спеціальне використання природних ресурсів автори більш схиляються до аналізу її економічного значення. Так, вказується, плата використовується для забезпечення стимулювання суб`єктів еколого – економічних відносин раціонального, економного використання ресурсів природи, впровадження маловідхідних ресурсозберігаючих технологій [33]. Таким чином, її розглядають як "частину економічного механізму" [65, с.119].

Не заперечуючи важливості цих аспектів, слід зазначити, що розгляд плати за спеціальне використання природних ресурсів лише з суто економічних позицій призводить до перебільшення їх значення при визначенні сутності цієї плати. Так, існує точка зору, що "в процесі експлуатації природні ресурси переходять із категорії речовин природи в категорію матеріалів сировини і, таким чином, відіграють роль виробничих фондів. А отже, як і за інші подібні фонди, їх користувачі повинні сплачувати податок (у даному випадку платежі за природокористування)" [74,с.37].

На наш погляд, питання про сутність плати за використання об'єктів тваринного світу слід розглядати не стільки в економічному, скільки в правовому аспекті. Адже з юридичної точки зору таке використання передбачає вплив на право власності народу на відповідні об`єкти. Крім того, в деяких випадках воно спрямоване на припинення права власності і вимагає відповідної компенсації власнику у вигляді плати за використання об'єктів його власності.

Виходячи із зазначеного, плата за спеціальне використання дикої фауни і інших природних ресурсів тісно пов'язана з правом користування як юридичною формою такого використання. Стаття 13 Конституції України закріплює право користування природними ресурсами, які знаходяться у власності Українського народу. Це право забезпечує особам, що не є самостійними одноосібними власниками, можливість використання чужих об'єктів природи. Як і любі інші відносини щодо використання чужого

майна, (а тим більш такого, що пов’язане з його споживанням), відносини по спеціальному використанню цих об`єктів є платними.

Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” від 5 березня 1998 року [15] визначив плату за спеціальне використання природних ресурсів як “збір”. Таким чином, законодавець відокремив зазначений вид платежів від податкових, чим частково врахував подвійний статус держави як суверена і як власника об’єктів використання. Проте, згідно з нормами Податкового Кодексу України [4] плата (збір) за спеціальне використання природних ресурсів продовжує залишатись у загальнодержавній системі обов’язкових платежів, що, однак, уявляється лише спрощуючим засобом кодифікаційного характеру щодо усіх бюджетно-фінансових відносин, які виникають в державі.

Обов’язковою ознакою спеціального використання об’єктів тваринного світу і інших природних ресурсів є також дозвіл. Він надається у вигляді офіційного документу, який засвідчує право підприємств, установ, організацій та громадян на використання конкретних об’єктів [32].

Такий дозвіл поєднує в собі два основних аспекти. По-перше, його можна розглядати в системі загального державного ліцензування як дозвіл на здійснення певного виду діяльності. В цьому випадку держава здійснює адміністративно-контрольні функції і діє від свого імені. Другий аспект характеризується тим, що держава надає дозвіл від імені власника природних ресурсів, тобто користувач отримує дозвіл власника на використання об’єктів його власності.

Деякі види спеціального використання природних ресурсів (мисливство, рибальство) передбачають припинення права державної власності на відповідні об’єкти. В цих випадках значення дозволу полягає також і в тому, що він є згодою власника на припинення свого права і в подальшому виконує роль акту, який засвідчує право власності осіб на добуті

об’єкти тваринного світу, тобто виступає не тільки підставою виникнення відповідних правовідносин, а й юридичним титулом зміни власника.

Таким чином, обов’язковими юридичними ознаками спеціального використання дикої фауни, окрім ступеню впливу користувачів на вказані об’єкти, є плата та дозвіл. Останні слід розглядати як специфічні правові явища по відношенню до їм подібних, що обумовлене статусом держави як представника власника цих ресурсів і, відповідно, специфічними відносинами щодо використання чужого майна.

Слід зазначити, що не кожна діяльність суб`єктів, яка суттєво впливає на стан диких тварин і, відповідно, на право загальнонародної власності щодо них, а також здійснюється за дозволами та за плату, може визначатись як спеціальне використання відповідних об`єктів. На нашу думку, про останнє можна вести мову лише у випадках, коли ця діяльність здійснюється з метою вилучення та споживання корисних властивостей цих об`єктів для задоволення матеріальних та духовних потреб. Добування ж диких тварин з іншою метою, на наш погляд, на може розглядатись у якості використання вказаних об`єктів.

Таким чином, у правовому аспекті під спеціальним використанням дикої фауни слід розуміти врегульовану нормами права діяльність, що полягає у добуванні диких тварин із природного середовища з метою вилучення та споживання їх корисних властивостей або діяльність, яка безпосередньо спрямована на таке добування з зазначеною метою і здійснюється суб`єктами на підставі спеціальних дозволів, а також за відповідну плату.

Спеціальне використання об’єктів дикої фауни здійснюється різними засобами по відношенню до різних за своїми біологічними властивостями об’єктів, а також відповідно до визначеної мети. За цими критеріями Закон України “Про тваринний світ” поділяє використання об’єктів тваринного світу на види. Так, відповідно до статті 20 вказаного Закону в Україні можуть здійснюватись такі види використання об’єктів тваринного світу:

мисливство; рибальство; добування водних безхребетних тварин і морських ссавців; використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях; використання корисних властивостей життєдіяльності тварин, природних санітарів середовища, запилювачів рослин та інших; використання тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності; добування диких тварин з метою утримання і розведення в неволі чи напіввільних умовах для комерційних та інших цілей. Згідно з частиною 2 статті 20 вказаного Закону законодавством України можуть бути передбачені й інші види використання об'єктів тваринного світу.

Слід зазначити, що стаття 20 Закону України "Про тваринний світ" відповідно до своєї назви – "Види використання об'єктів тваринного світу" перелічує вказані види діяльності незалежно від загального та спеціального порядку її здійснення, а також безвідносно окремих об'єктів тваринного світу. Натомість, як було вже зазначено, детальної правової регламентації потребує саме діяльність по спеціальному використанню і саме диких тварин, тобто вилучення тварин із природного середовища. До того ж, аналіз Закону "Про тваринний світ" свідчить про те, що в подальшому законодавець приділив найбільшу увагу регулюванню саме спеціального використання диких тварин.

Різні напрями поведінки людей щодо вилучення диких тварин із стану природної волі, природного середовища об'єктивно мають спільні риси, що дозволяє розглядати спеціальне використання дикої фауни як окремий, самостійний вид людської діяльності. Зазначена самостійність та єдність відносин у галузі добування диких тварин повинна враховуватись і в юридичному аспекті, тобто аспекті правового регулювання вказаних відносин.

В залежності від суб'єктів, підвиди спеціального використання дикої фауни можна поділити на два типи, зокрема, віднести їх до таких, що здійснюються, по-перше, тільки фізичними особами, і по друге, як фізичними так і юридичними особами [72,с.58].

Наступним критерієм класифікації різновидів спеціального використання дикої фауни є особливості об’єктів такого використання, а саме, їх відмінність за своїми фізико-біологічними властивостями.

По-перше, за цими властивостями усі дикі тварини поділяються на таких, що в процесі еволюції пристосувались до існування на землі, у грунті, повітрі та у воді. Відповідно до зазначених відмінностей диких тварин, різновиди їх спеціального використання можна поділити на три типи, а саме, віднести їх до таких, що здійснюються, по-перше, по відношенню до об’єктів, які перебувають на суші, по-друге, знаходяться у воді. До третього типу слід віднести різновиди спеціального використання дикої фауни, які можуть здійснюватись незалежно від місця знаходження тварин [72, 62].

Так, мисливство здійснюється тільки по відношенню до диких тварин, які перебувають на суші (землі, грунті, повітрі). Що стосується тварин, які перебувають у воді, точніше, життя яких неможливе без перебування у воді (прісноводні, морські, анадромні риби, водні безхребетні), то їх спеціальне використання здійснюється шляхом рибальства, тобто відповідно до зазначених тварин законодавством встановлено особливий режим їх добування.

Добування диких тварин з метою утримання і розведення в неволі чи напіввільних умовах може здійснюватись по відношенню до відповідних об’єктів, які існують як на суші, так і у воді. Те ж саме стосується і такого різновиду спеціального використання дикої фауни як вилучення тварин із природного середовища у наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях.

Фізико-біологічні властивості диких тварин обумовлюють різні аспекти їх соціальної цінності (економічної, естетичної, наукової, комерційної), що, відповідно, впливає на їх правовий режим, а також віднесення їх до об’єктів тих чи інших різновидів спеціального використання. Зокрема, об’єктами такого різновиду спеціального використання дикої фауни як вилучення диких тварин у наукових,

культурно-освітніх цілях можуть бути тварини, яким притаманні відповідні властивості. Це стосується й інших видів спеціального використання дикої фауни. В окремих випадках законодавство прямо закріплює окремі види тварин в якості об'єктів окремого виду їх спеціального використання. Так, наприклад, наводиться вичерпний перелік тварин, які належать до мисливських, тобто мають відповідні якості, які дозволяють визначити їх економічне й промислове значення.

Аналізуючи особливості диких тварин в якості критерію класифікації різновидів їх спеціального використання, слід також зазначити, що окрім фізико-біологічного аспекту на встановлення правового режиму добування тварин, впливають і інші об'єктивні умови.

Так, деякі види диких тварин опинились під загрозою зникнення. Згідно Положення "Про Червону книгу України" [19] вони набувають особливого правового статусу, який спрямований на їх всебічну охорону. Відповідно до ст. 44 Закону України "Про тваринний світ"[7] добування рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тварин можливе лише з метою їх збереження, відтворення або для наукових цілей.

Таким чином, здійснення того чи іншого різновиду спеціального використання дикої фауни, вилучення диких тварин із природного середовища в багатьох випадках залежить від фізико-біологічних властивостей об'єктів використання, які впливають на їх правовий режим.

Наступний критерій класифікації різновидів спеціального використання дикої фауни базується на аналізі фактичної поведінки суб'єктів такого використання і, перш за все, стосується різниці, яка існує в залежності від мети та засобів добування диких тварин.

Відповідно до ролі мети різновиди спеціального використання диких тварин відносяться до двох типів, які умовно можна визначити як цільовий та практичний. До цільового типу належать різновиди, які можуть здійснюватись лише у відповідності до чітко визначеної мети. Більш того, конкретна мета вилучення тварин в цих випадках є головною і єдиною

умовою існування самого різновиду спеціального використання дикої фауни у числі аналогічних напрямків людської діяльності. Такими різновидами є вилучення об'єктів дикої фауни в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях, а також добування диких тварин з метою утримання і розведення в неволі чи напіввільних умовах з комерційною та іншою метою.

До практичного типу різновидів спеціального використання дикої фауни відносяться мисливство і рибальство. На відміну від різновидів цільового типу їх здійснення не визначається чіткою метою. Це, однак, не означає, що така мета взагалі відсутня, але вона не є суттєвою для зазначених різновидів спеціального використання дикої фауни. Ці різновиди в більшій мірі визначаються за специфікою об'єктів та іншими критеріями (суб'єкти, їх фактична поведінка).

Таким чином, спеціальне використання дикої фауни, а саме, єдиний вид людської діяльності, спрямований на вилучення диких тварин з природного середовища, в юридичному аспекті передбачає внутрішню диференціацію на різновиди в залежності від об'єктів використання, суб'єктів та їх фактичної поведінки, з метою всебічного правового регулювання зазначеної діяльності.

Висновки до Розділу 1

1. В еколого-правовій науці під об'єктами екологічних правовідносин розуміють предмети матеріального світу, які мають природне походження, та існують як невід'ємні компоненти навколишнього природного середовища. Таке визначення об'єктів екологічних правовідносин стосується і об'єктів тваринного світу як складової дикої фауни.

2. Під використанням дикої фауни у правовому аспекті слід розглядати врегульовану нормами права діяльність людей, яка полягає у вилученні та споживанні корисних властивостей відповідних об`єктів, а також діяльність, яка безпосередньо спрямована на таке вилучення і споживання.

3. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” передбачає певний порядок здійснення використання природних ресурсів і поділяє його на загальний та спеціальний. Головною ознакою такого розподілу служить мета використання природних ресурсів. Так, стаття 38 зазначеного Закону відносить до загального таке використання природних ресурсів, яке здійснюється громадянами для задоволення життєво-необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних тощо).

3. Спеціальне використання дикої фауни, а саме, єдиний вид людської діяльності, спрямований на вилучення диких тварин з природного середовища, в юридичному аспекті передбачає внутрішню диференціацію на різновиди в залежності від об’єктів використання, суб’єктів та їх фактичної поведінки, з метою всебічного правового регулювання зазначеної діяльності.

РОЗДІЛ 2.
ПРАВОВІДНОСИНИ У ГАЛУЗІ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ ДИКОЇ ФАУНИ.

2.1. Підстави і порядок виникнення та припинення правовідносин у галузі використання та охорони об'єктів дикої фауни

Виходячи з положень загальної теорії держави і права, правові відносини – це специифічнф вольові суспільні відносини, що виникають на основі відповідних норм права, учасники яких взаємопов'язані суб'єктивними правами та юридичними обов'язками [59,с.67]. Юридичний зміст правовідносин включає суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Необхідною умовою виникнення, зміни або припинення правовідносин є юридичні факти. Без юридичних фактів правовідносини неможливі.

Такими юридичними фактами в екологічному законодавстві є конкретні обставини, які є основою виникнення правовідносин по використанню об'єктів тваринного світу. Такими обставинами, в залежності від виду використання, може бути законодавство України (для загального використання), або відповідні дозволи для спеціального використання тваринного світу.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 12 закону України " Про тваринний світ " спеціальне використання тваринного світу здійснюється лише за спеціальним дозволом, що видається в порядку, встановлюваному Кабінетом Міністрів України. Назва і перелік таких дозволів передбачені в окремих нормативних правових актах, що регулюють відповідні види спеціального використання тваринного світу. При цьому такі нормативно – правові акти були прийняті не тільки Кабінетом Міністрів України, як це передбачено ч. 3 ст. 20 згаданого Закону, а й Верховною Радою України.

Слід також відмітити як ваду чинного екологічного законодавства й те, що виникнення деяких екологічних правовідносин не має стрункої системи

закріплених в єдиному нормативному акті юридичних фактів (юридичного складу), на підставі яких здійснюється їх виникнення , зміна або припинення. Це стосується таких видів спеціального використання природних об`єктів дикої природи, як їх використання в наукових, культурно – освітніх, виховних та естетичних цілях, а також добування об`єктів тваринного світу з метою утримання і розведення їх у неволі або напіввільних умовах для комерційних та інших цілей. Тому існування деяких з юридичних фактів, що входять до юридичного складу може бути встановлено лише при дослідженні фактично здійснюваних дій, з якими пов`язується виникнення суб`єктивних прав.

Найбільш повно юридичний склад передбачено в якості підстави виникнення правовідносин у сфері здійснення промислового рибальства, як одного з видів спеціального використання об`єктів дикої фауни. Так, відповідно до Наказу Державного комітету рибного господарства України "Про затвердження Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об`єктах України" [40]від 18 березня 1999 р., (із змінами станом на 29.05.2007 р.) промисел водних живих ресурсів здійснюється користувачем за дозволом та талонами встановленого зразка, виданими їм державними органами рибоохорони (п.5. 1). При цьому, дозвіл є основним документом, який засвідчує право користувача на спеціальне використання водних живих ресурсів, а талон – допоміжний документ, що засвідчує право рибалки на здійснення вилучення водних живих ресурсів.

Але зазначені документи не дають підстав для виникнення правовідносин в сфері здійснення промислового рибальства, оскільки Правилами передбачена наявність і деяких інших офіційних документів, які є необхідним елементом юридичного складу, як підстави виникнення відповідних правовідносин.

Так, Правила передбачають, що рибалкам, які відповідають за вилучення водних живих ресурсів у виробничих підрозділах користувачів (судно, ланка, дільниця, бригада, тощо), державними органами рибоохорони

видаються разом із талонами (які засвідчують його право на вилучення водних живих ресурсів) також і промислові квитки (п. 5.2). Промисловий квиток є офіційним документом, що засвідчує особу суб'єкта, який відповідає за вилучення водних живих ресурсів у складі виробничих підрозділів користувача.

Правилами промислового рибальства в рибогосподарських водних об`єктах України в якості документа, що засвідчує фізичну особу, передбачено також посвідчення рибалки, яке видається користувачем.

Таким чином, для виникнення правовідносин в сфері здійснення промислового рибальства необхідно одержання: дозволу, талону, промислового квитка (посвідчення рибалки).

Відсутність будь – якого з цих документів виключає можливість виникнення таких правовідносин. Як зазначено в Правилах промислового рибальства державні органи рибоохорони можуть відмовити користувачеві в окремих випадках (які зазначені в Правилах) у видачі дозволів, талонів або промислових квитків (п. 8.7).

Підстави виникнення правовідносин у сфері використання об`єктів в наукових, культурно – освітніх, виховних та естетичних цілях, а також добування цих об`єктів з метою утримання і розведення їх в неволі чи напіввільних умовах для комерційних та інших цілей, передбачені Правилами видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об`єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення, затверджених Наказом Мінекобезпеки України від 26 травня 1999 р. [32] та деякими іншими нормативно – правовими актами. Серед останніх, зокрема, слід назвати такі, як: Порядок здійснення спеціального використання водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об’єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України, затвердженого Постановою КМУ від 25.11.2015 р. № 992 [33], наведені вже Правила промислового рибальства в

рибогосподарських водних об`єктах України та Інструкція про порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України,затверджена Наказом Мін природи України від 1 лютого 1993 [31].

Так, наприклад, дозволи на спеціальне використання не мисливських тварин з будь – якою метою, мисливських птахів та хутрових звірів з науковою, культурно – освітньою, виховною, естетичною метою, відлов усіх видів диких тварин з метою їх переселення у нові місця перебування, збирання частин диких тварин, продуктів їх життєдіяльності видаються Міністерством екології та природних ресурсів за відповідною формою. Дозвіл на спеціальне використання об`єктів дикої фауни для відповідних цілей є іменним документом. В ньому, зокрема, зазначається: мета використання; спосіб використання; регіон (територія) та період використання; особливі умови використання об`єктів дикої фауни.

Натомість, Закон України "Про мисливське господарство і полювання"[18] не передбачає юридичного складу як підстави виникнення правовідносин у сфері здійснення полювання. Дозволом на добування мисливських тварин є лише ліцензія або відстрільна картка. В цьому Законі визначається конкретний вид тварин які є об'єктами полювання і для добування яких потрібні відповідні дозволи (ліцензія або відстрільна картка).

Важливого значення набуває порядок (процедура) виникнення правовідносин у сфері спеціального використання об`єктів дикої природи. У зв`язку із зазначеним слід наголосити, що в юридичній літературі процедура виникнення відповідної категорії екологічних правовідносин, безвідносно до їх об`єкту, досліджена на монографічному рівні [72,с.59]. Але особливості процедури виникнення правовідносин, пов`язаних із використанням та охороною різних об`єктів природи, в повній мірі не були досліджені. Тому доцільно охарактеризувати особливості процедури виникнення правовідносин в сфері спеціального використання об`єктів дикої фауни з урахуванням загальних положень еколого – правового процесу.

Одним із проваджень еколого - правового процесу є розподіл та перерозподіл природних ресурсів між природокористувачами. Його практична значущість полягає у тому, що відбувається реалізація матеріально – правових норм екологічного права, регулюючих суспільні відносини, виникаючі у зв`язку із наданням у власність чи користування земельних, водних ресурсів, рослинного світу, надр, об`єктів тваринного світу та інших природних ресурсів. [52,с.146]. На думку А. П. Гетьмана провадження з розподілу та перерозподілу природних ресурсів має такі стадії: а) порушення клопотання про надання природних ресурсів у власність або користування ; б) розгляд матеріалів та прийняття рішень із відповідного клопотання; в) визначення меж користування природними ресурсами;г) видача документів, що засвідчують право власності або користування природними ресурсами [72, 147].

Слід зауважити, що не всі із зазначених стадій характерні для процедури виникнення правовідносин у сфері спеціального використання об`єктів дикої фауни. Так, наприклад, про стадію визначення меж користування природними ресурсами можливо стверджувати лише по відношенню мисливських або рибальских угідь. Що ж стосується об`єктів дикої фауни, то така стадія відсутня. Інші стадії (порушення клопотання, розгляд матеріалів та прийняття рішень, видача документів, що засвідчують таке право) із своїми особливостями, присутні в провадженні з виникнення правовідносин у сфері використання об`єктів дикої природи. Крім того, в цьому провадженні слід також виділити в якості окремої стадії погодження клопотань із відповідними державними органами управління в сфері екології.

Наприклад, відповідно до Правил видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об`єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення [32], для одержання дозволу необхідно підготувати заявку (клопотання) про надання у спеціальне використання об`єктів дикої фауни. У заявці (клопотанні) слід зазначити окремі дані про особу, що передбачає здійснювати спеціальне використання

об`єктів дикої фауни, дані про види (групи видів) диких тварин та інших об`єктів тваринного світу, місце, строки і мету використання.

У разі використання тварин з метою їх утримання у неволі чи напіввільних умовах у зазначеній заявці повинна бути наведена інформація про умови утримання тварин.

Підготовлена заявка (клопотання) надається на погодження у відповідні державні органи, а саме: органи Міністерства охорони здоров`я – у разі використання диких тварин та інших об`єктів тваринного світу з метою одержання лікувально – технічної сировини; наукові установи і організації – у разі спеціального використання об`єктів дикої фауни з науковою метою, яке здійснюватиметься окремими науковцями; органи Держкомлісгоспу – у разі використання мисливських тварин з науковою, культурно – освітньою, виховною, естетичною метою.

Зазначені державні органи, наукові установи і організації розглядають подані заявки в десятиденний термін, складають позитивний висновок або дають мотивовану відмову.

Всі виконані дії відносяться до складу стадії погодження заявки (клопотання) із відповідним державним органом.

Наступною стадією є порушення клопотання про надання об`єктів дикої фауни для спеціального використання. Так, відповідно до зазначених Правил, підготовленні та погодженні заявки подаються до територіальних органів Міністерства екології та природних ресурсів, які в десятиденний термін повинні їх розглянути і погодити або дати мотивовану відмову.

Розгляд матеріалів щодо надання об`єктів тваринного світу у використання, як самостійна стадія провадження, проводиться Міністерством екології та природних ресурсів України. Якщо використання диких тварин та інших об`єктів дикої фауни не потребує затвердження лімітів і внесення до бюджету плати, то Мінекології розглядає матеріали та видає дозволи на спеціальне використання диких тварин та інших об`єктів тваринного світу протягом трьох днів з часу одержання від потенційних користувачів заявки.

В інших випадках, а також у разі потреби одержання експертних висновків дозволи видаються протягом двох тижнів з часу встановлення ліміту та одержання від потенційного користувача документа, що засвідчує внесення плати та позитивного експертного висновку (п. 2.6 Правил).

Важливим є те, що в нормативно – правовому акті встановлюються терміни погодження відповідних заявок та розгляду матеріалів щодо надання об`єктів дикої фауни в користування.

Провадження завершується видачею дозволів на спеціальне використання об`єктів дикої фауни. Дозволи видаються за підписом уповноваженої посадової особи Міністерства екології та природних ресурсів та засвідчується печаткою. Структурний підрозділ Мінекології, який здійснює видачу дозволів і веде їх, реєстрацію, де вказує: номер дозволу, дату його видачі, термін дії та назву (прізвище користувача).

Окремі особливості процедури виникнення правовідносин притаманні використанню об`єктів дикої фауни, занесених до Червоної книги України [12]. Так, наприклад, відповідно до Інструкції про порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, клопотання (заявка) готуються в двох примірниках, один з яких надсилається в Мінекології, а другий до державних управлінь Мінекології та природних ресурсів Автономної Республіки Крим, відповідних областей, міст Києва і Севастополя, які протягом семи днів після надходження заявки подають свої висновки Мінекології України (п. 2.3).

Крім того, при необхідності добування об`єктів дикої фауни, занесених до Червоної книги України, на територіях заповідників, національних природних парків та інших установ природно – заповідного фонду України, клопотання (заявка) погоджується з постійними користувачами цих природних ресурсів.

Припинення правовідносин обумовлюють правоприпиняючі юридичні факти. Такими стосовно правовідносин спеціального використання об`єктів дикої фауни є дії осіб, якими реалізовані суб`єктивні права і

обов`язки. Але це можуть бути і події, тобто, юридичні факти, настання яких не залежить від волі суб`єктів правовідносин.

Перелік найбільш розповсюджених підстав припинення правовідносин спеціального використання об`єкті дикої фауни передбачений ст.. 28 Закону України “ Про тваринний світ ”[7]. Лише дві з цих підстав є подіями, а саме: закінчення строку, на який було надано дозвіл на використання об`єктів дикої фауни і припинення діяльності громадян (наприклад, природна або насильницька смерть), які використовували ці об`єкти (абзац перший і другий частини 1 ст. 28 Закону). Відносно такого юридичного факту як відпадання потреби у використанні дикої фауни і припинення діяльності підприємств, установ та організацій, які використовували об`єкти дикої фауни (абзац другий і третій частини першої ст.. 28 Закону), то підставами для цього можуть бути як подія, так і діяння (дії чи без діяльності), тобто, вольові акти поведінки людей. Причому, вони можуть бути як правомірними, так і неправомірними (правопорушеннями, зокрема, злочинами).

Нарешті, останні три групи підстав припинення спеціального використання об`єктів дикої фауни обумовлені лише діяннями. До цих підстав законодавець відносить добровільну відмову від спеціального використання об`єктів тваринного світу (п.2 ч. 1 ст.28 Закону), порушення порядку спеціального використання об`єктів тваринного світу (аб. 4 ч. 1 ст. 28 Закону) і систематичне невиконання підприємствами, установами, організаціями та громадянами встановлених правил, норм та інших вимог або договірних обов`язків щодо охорони, використання і відтворення об`єктів дикої фауни (ч. 2 ст. 28 Закону). Дві останні з названих підстав припинення правовідносин спеціального використання об`єктів дикої фауни свідчать про неправомірні діяння користувачів цих об`єктів.

В ст. 28 Закону України “Про тваринний світ” не встановлений вичерпний перелік підстав припинення спеціального використання об`єктів дикої фауни. Але на нашу думку, перелік таких підстав має бути закритим, з

метою встановлення гарантій захисту суб`єктивних прав осіб, які здійснюють спеціальне використання дикої фауни.

Припинення права спеціального використання об`єктів тваринного світу здійснюється в порядку, визначеному законодавством України про охорону навколишнього природного середовища, шляхом анулювання спеціального дозволу. Припинення права спеціального використання об`єктів тваринного світу не звільняє від обов`язків щодо відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону і використання тваринного світу (ч. 3 та 4 ст. 28 Закону), а згідно з ч. 1 ст. 30 Закону збитки, заподіянні власникам і користувачам об`єктами тваринного світу, підлягають відшкодуванню в порядку, передбаченому законодавством України.

2.2. Суб'єкти правовідносин у сфері використання об'єктів дикої фауни, їх права та обов'язки

Починаючи аналіз юридичного змісту правових відносин, що складаютьтся у зв'язку із добуванням диких тварин, слід приділити увагу визначенню кола суб'єктів цих відносин.

В еколого-правовій літературі питання про суб'єктів екологічних правовідносин традиційно розглядалось крізь призму окремих суб'єктивних прав. Так, багато уваги приділялось визначенню суб'єктів права користування природними ресурсами [68,с.94,]. В літературі, присвяченій проблемам фауністичного права, також переважала тенденція щодо характеристики тільки суб'єктів права користування тваринним світом [72, с.40] або суб'єктів права на полювання. Відповідно до цього, класифікація таких суб'єктів здійснювалась тільки за критерієм їх юридичного статусу, а також за рядом інших ознак, що об'єктивно не є достатнім для характеристики фактичного становища у цій сфері.

Фактичні відносини по спеціальному використанню дикої фауни складаються між особами, які виявили бажання здійснювати добування диких тварин та власником (представниками власника) відповідних об'єктів.

Таким чином, до взаємодії вступають дві групи суб'єктів, одні з яких безпосередньо зацікавлені у реалізації своїх інтересів, а інші наділені власником відповідними повноваженнями, які необхідні для такої реалізації. Користуючись термінологією, яку запропонував А.П. Гетьман стосовно класифікації суб'єктів еколого-процесуальних відносин, першу групу суб'єктів фауністичних правовідносин можна визначити як основну, а другу – як допоміжну [72,с.100].

В юридичній науці питання про суб'єктів правових відносин прийнято розглядати у відповідності до їх правоздатності і дієздатності, або правосуб'єктності [74,с.141]. При цьому, як зазначає Н.Р. Кобецька, відповідний вид правосуб'єктності державного органу охоплюється більш широким поняттям – компетенцією цього органу. Компетенція, на відміну від правоздатності громадян і юридичних осіб, передбачає коло власних дій, здійснення яких складають повноваження відповідного органу по застосуванню приписів норм діючого законодавства щодо конкретних осіб і тягне за собою виникнення у останніх суб'єктивних прав і обов'язків. Іншими словами, правосуб'єктність органів державного управління, їх компетенція є спеціальною, її зміст відповідає конкретним функціям, покладеним на цей орган [67,с.247].

Органи державного управління виконують роль допоміжних суб'єктів правовідносин, що складаються у зв'язку із спеціальним використання об'єктів тваринного світу (еколого-фауністичних експлуатаційних правовідносин). В залежності від правового положення, а також місця, яке займає той чи інший орган в ієрархічній структурі державної влади, їх можна поділити на дві групи. Перша складається із органів державної влади і управління загальної компетенції – Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України. До другої групи належать спеціалізовані органи управління у галузі охорони довкілля та використання природних ресурсів, які і є безпосередніми допоміжними суб'єктами еколого-фауністичних правовідносин. Це такі органи, як Міністерство екології та природних

ресурсів України, Державний комітет лісового господарства України, Державний комітет по водному господарству України. Слід зазначити, що ці органи державного управління можуть приймати участь лише у чітко визначених в екологічному законодавстві фауністичних правовідносинах в залежності від їх об'єктів, а також конкретних різновидів спеціального використання диких тварин.

Так, згідно із розділом II Закону України "Про тваринний світ", а також п.4 Тимчасового порядку справляння плати за спеціальне використання диких тварин, затвердженим постановою КМ України від 25.01.1996 р.,[77] Мінекології України та його органи на місцях можуть бути безпосередніми допоміжними суб'єктами еколого-фауністичних експлуатаційних правовідносин, що виникають у зв'язку із спеціальним використанням диких тварин, які не віднесені до мисливських видів та рибних запасів.

Відповідно до законодавства Держкомлісгосп України бере участь у фауністичних експлуатаційних правовідносинах, що складаються у зв'язку із добуванням ліцензійних видів диких тварин (ведмедя, лося, бобра, муфлона та ін.), яке здійснюється в порядку мисливства.

Держрибгосп України та його органи на місцях згідно із статею 25 Закону України "Про тваринний світ" є спеціально уповноваженими державними органами у галузі ведення рибного господарства і рибної промисловості. Відповідно до екологічного законодавства України Держрибгосп України може бути суб'єктом фауністичних правовідносин, пов'язаних із спеціальним використанням водних живих ресурсів (риб, водних, а також наземних безхребетних у водній стадії розвитку), яке здійснюється у порядку рибальства.

Також, в деяких випадках, окрім органів державного управління безпосередніми допоміжними суб'єктами еколого-фауністичних експлуатаційних відносин можуть бути фізичні та недержавні юридичні особи. Наприклад, згідно з Законом України "Про мисливське господарство та полювання", користувачі мисливських угідь (юридичні і фізичні особи)

беруть участь у правовідносинах по спеціальному використанню деяких видів тварин (зайців, лисиць, пернатої дичини), що здійснюється в порядку любительського полювання.

Роль допоміжних суб'єктів правовідносин по спеціальному використанню дикої фауни полягає, перш за все, у впровадженні та реалізації дозвільної системи щодо згаданого виду діяльності, а також у реалізації відповідних контрольних функцій в процесі її здійснення групою основних суб'єктів. Не вдаючись тут до детального розгляду прав і обов'язків допоміжних суб'єктів еколого-фауністичних експлуатаційних правовідносин (вони будуть розглянуті в другому розділі), слід зазначити, що ці права і обов'язки існують не випадково. Як і самі суспільні відносини, що виникають у галузі добування диких тварин, згадані повноваження допоміжних суб'єктів встановлені у зв'язку з існуванням первинної економічної форми належності відповідних об'єктів. Ці повноваження стосуються, у першу чергу, розпорядження дикими тваринами, тобто спрямовані на реалізацію конкретного суб'єктивного права – права власності на об'єкти дикої фауни. Саме це право від імені власника і реалізують допоміжні суб'єкти у еколого–фауністичних експлуатаційних правовідносинах.

У зв'язку з цим, слід розглянути питання про сутність та суб'єктний склад права власності на диких тварин, які є об'єктами експлуатаційних правовідносин.

Конституція України чітко розрізняє державну та загальнонародну власність. Так, стаття 13 встановлює право власності Українського народу на землю, її надра, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

В зарубіжних країнах є різні погляди щодо наявності права власності на диких тварин, які перебувають у стані природної волі [72,с.116]. Але в Україні це право визначено законодавством, зокрема стаття 3 Закону України

“Про тваринний світ». Відповідно до Конституції України від імені Українського народу права власника природних ресурсів здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Але Конституція України прямо не визначає, які саме органи і в яких межах мають здійснювати зазначені повноваження. Натомість, частина 4 статті 4 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”[5] встановлює, що таким органом є Верховна Рада України, а також визначає межі представницького здійснення прав власника, а саме, вказує на право розпорядження природними ресурсами: “Від імені народу України право розпорядження природними ресурсами здійснює Верховна Рада України”.

Таким чином, у законодавстві України чітко проведена межа між правом власності народу і держави. Відповідно до цього, власність народу України можна назвати державною лише спрощено, умовно. Дійсно, у суспільства не має більш організованої структури, на яку можна покласти здійснення прав власника, ніж держава. А єдиним об’єднуючим фактором двох самостійних суб’єктів – держави і народу – виступають саме представницькі органи [49,с.54], і, перш за все, Верховна Рада України. Але при цьому не слід забувати, що окрім представницького розпорядження об’єктами права власності народу, держава може бути і одноосібним власником майна, яке необхідне їй для забезпечення власної діяльності (будівель, транспорту, засобів зв’язку), а також деяких природних ресурсів. У всякому випадку, правовий режим такого майна не повинен ототожнюватись з відповідним режимом об’єктів права власності Українського народу.

Таким чином, безпосередніми допоміжними суб’єктами правовідносин у галузі спеціального використання дикої фауни є органи державної виконавчої влади (Мінекології України, Держкомлісгосп України, Держрибгосп), а також окремі фізичні та юридичні особи, які наділені повноваженнями по розпорядженню окремими об’єктами дикої фауни і відповідно до цих повноважень від імені власника здійснюють видачу дозволів (ліцензій, відстрільних карток тощо) на спеціальне використання

(добування) диких тварин. Основне суб'єктивне право, яким наділені допоміжні суб'єкти еколого-фауністичних експлуатаційних правовідносин, а саме, можливість розпорядження дикими тваринами, є також і їх головним юридичним обов'язком, який кореспондує суб'єктивним правам групи основних суб'єктів, створює умови для реалізації їх еколого-фауністичних інтересів.

Група основних суб'єктів еколого-фауністичних експлуатаційних правовідносин складається з юридичних і фізичних осіб, які безпосередньо зацікавлені в добуванні диких тварин. До числа юридичних осіб слід віднести підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, а також міжнародні організації. До числа фізичних осіб належать громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, а також особи з подвійним громадянством [52,с.145].

Правосуб'єктність юридичної особи, як суб'єкта спеціального використання об'єктів тваринного світу завжди є спеціальною [63,с.143]. За своїм змістом вона повинна відповідати меті та завданням діяльності такої особи, які визначені в її уставі, або інших засновницьких документах.

Фауністична правосуб'єктність фізичних осіб, як основних суб'єктів спеціального використання диких тварин визнається за ними в залежності від конкретних різновидів останнього.

Стаття 20 Закону України "Про тваринний світ", яка має назву "Форми використання об'єктів тваринного світу" вказує, що використання зазначених об'єктів здійснюється на праві власності і праві користування. Право власності на об'єкти дикої фауни і право користування ними існують, перш за все, як суб'єктивні права, гарантовані особам для задоволення їх екологічних інтересів.

Перш ніж перейти до визначення юридичної форми, у якій здійснюється спеціальне використання дикої фауни, слід вирішити питання про значення права власності у сенсі статті 20 Закону України "Про тваринний світ", тобто визначити, які саме види зазначеного права мав на

увазі законодавець при наданні йому значення юридичної форми використання тваринного світу. Для вирішення цього питання, на наш погляд, слід виходити з того, що право власності Українського народу не може реалізовуватись безпосередньо у експлуатаційних відносинах. Тобто, тут власник не може сам здійснювати використання об'єктів своєї власності. В цих відносинах право загальнонародної власності може бути реалізовано тільки через реалізацію інших суб'єктивних прав, які мають обмежений, похідний характер. За таких обставин, право власності як юридична форма використання дикої фауни (у сенсі статті 20 Закону України "Про тваринний світ")[7] виключає із свого змісту загальнонародну і реалізує лише власність юридичних та фізичних осіб на диких тварин.

Відповідно до статті 5 Закону "Про тваринний світ" у колективній та приватній власності можуть перебувати окремі види диких тварин, а також інші об'єкти тваринного світу, які вилучені із стану природної волі, або природного середовища, розведені (отримані) у неволі чи напіввільних умовах, або набуті іншим дозволеним законодавством шляхом.

Таким чином, використання об'єктів диких тварин, яке здійснюється власниками по відношенню до об'єктів своєї власності не має суттєвого екологічного значення і майже не урегульоване еколого-фауністичним законодавством.

До того ж, на здійснення використання диких тварин, які перебувають у приватній та колективній власності, законодавством не поширюється спеціальний порядок, оскільки такі тварини не можуть знаходитись у стані природньої волі. Тому, відповідно до Закону "Про тваринний світ" єдиною юридичною формою спеціального використання дикої фауни є право користування, похідне від права загальнодержавної власності на диких тварин, або ж від суверенних прав держави (у випадках використання водних тварин, що знаходяться в межах виключної (морської) економічної зони, а також на континентальному шельфі України).

В юридичній, насамперед, учбовій літературі, є і інші визначення права природокористування в об'єктивному значенні. Так, В.І. Андрейцев визначає вказане право як "систему юридичних норм і засобів, спрямованих на врегулювання відносин щодо ефективного використання, відновлення і охорони природних ресурсів, забезпечення багатогранних матеріальних, економічних і соціальних інтересів та законних прав суб'єктів природокористування" [48,с.67]. Таке визначення хоча і вказує на наявність суспільних відносин і, навіть, перелічує їх, але коло цих відносин фактично співпадає з колом відносин, які є предметом регулювання екологічного права в цілому. Таким чином, не прямо стверджується про тотожність права користування природними ресурсами і екологічного права, з чим, звичайно, не можна погодитись.

Дещо іншої точки зору щодо поняття права природокористування дотримуються автори посібника "Екологічне право України ".На їх, думку, зазначене право є "сукупністю норм, що регулюють права та обов'язки природокористувачів" [54,с.128]. Таке визначення хоча й непрямо, але враховує наявність суспільних відносин, щодо яких здійснюється правове регулювання (виходячи з вказівки на права та обов'язки, які є юридичним змістом правовідносин). Однак, воно не вказує на конкретні відносини, які мають регулюватись досліджуванним правом. За таких обставин його практично не можна відрізнити від інших еколого-правових інститутів, наприклад, від права власності на природні ресурси. Визначити таке право теж можна шляхом вказівки на те, що воно регулює права та обов'язки його суб'єктів, тобто власників. До того ж тут при визначенні поняття права природокористування, застосовується інше поняття – природокористувачі, яке, у свою чергу, може бути визначено за допомогою першого. Подібні визначення не розкривають змісту поняття, і, відповідно, не можуть мати практичної користі.

Відповідно до наведених думок можна виділити два основні напрями у розумінні права природокористування як суб'єктивного права. Так,

прихильники першого напряму вбачають у праві користування єдине повноваження користувача по використанню наданих йому природних ресурсів. Автори другого напряму дотримуються думки про множинність таких повноважень, а також і обов'язків користувача [72; 74].

З цих позицій спробуємо розглянути питання про поняття права природокористування як суб'єктивного права, а також як відповідної системи норм.

Згідно з принципом, який закладений у розділі V1 Декларації про державний суверенітет України [2], а саме, тезою про те, що природні ресурси, які знаходяться у межах України і, відповідно, у власності її народу "…використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян", Конституція України у частині 2 статті 13 проголошує право громадян користуватися природними ресурсами – об'єктами права власності Українського народу. Виходячи з цього, право природокористування існує як самостійне конституційне суб'єктивне право і при цьому не може бути само по собі тотожнім повноваженню користування як елементу змісту права власності. У свою чергу, право власності є джерелом виникнення права користування і у конкретному відношенні дійсно визначає зміст останнього, тому що, уявляється неможливим реалізувати чуже суб'єктивне право не маючи при цьому тих правомочностей, з яких воно складається.

Право природокористування виступає юридичною формою відносин, які виникають між власником (представником власника) природних ресурсів і, кажучі умовно, не власниками, тобто особами, які не є самостійними, одноосібними власниками цих ресурсів.

Відповідно до цього, значення права природокористування полягає, перш за все, у тому, що воно забезпечує не власникам можливість використовувати чужі природні ресурси. Таке твердження дозволяє розкрити соціально-економічну сутність права природокористування і, таким чином, відмежувати його від інших суміжних правових явищ, зокрема - права власності.

Як вірно зазначив, В.І. Андрейцев, на праві користування можливе окрім використання, також і здійснення охорони, відтворення, відновлення, захисту природних ресурсів [48, 67-68]. Помилковість твердження про єдиний вид відносин, який опосередковує право користування природними ресурсами (а саме відносин по їх, використанню), обумовлений, на нашу думку, автоматичним перенесенням цивільно-правового поняття права користування у сферу екологічного права. Як відомо, у цивільно-правовій науці під правом користування розуміють засновану на законі (або юридично забезпечену) можливість експлуатації майна шляхом вилучення з нього корисних властивостей [60].

Правове регулювання відносин користування природними ресурсами складається з норм, які встановлюють саму можливість находження природних ресурсів у визначених осіб. Сюди також входять правила, які встановлюють характер та межі поведінки суб'єктів, їх повноваження, які характеризують конкретні можливості користувачів щодо впливу на відповідні об'єкти, обов`язки, а також правові засоби захисту від посягань інших осіб.

Суб'єктивне право природокористування як гарантована особі можливість отримання природних ресурсів, які їй особисто не належать, тобто можливість вимагати від власника надання цих ресурсів, знаходить своє закріплення в частині 2 статті 13 Конституції України. Таке закріплення створює необхідні умови для виникнення конкретних правовідносин (як правило по використанню природних ресурсів). На цьому етапі право природокористування являє собою можливість вступу громадянина у екологічне правовідношення і тому уявляється як елемент його правосуб'єктності, правового статусу. Слід зазначити, що в такому вигляді право природокористування вже існує як зобов'язальне право. Можна сказати, що це право, з одного боку, полягає у певних обов'язках, прийнятих на себе власником природних ресурсів, а з другого – є правом вимагати від власника надання цих ресурсів у користування.

Дослідження поняття та змісту права природокористування, як і будь-якого іншого суб'єктивного права, слід здійснювати шляхом охоплення всіх суттєвих аспектів цього явища. Врахувати ці аспекти, на нашу думку, можливо, якщо розглядати право природокористування, як юридичну форму зв'язку між власником і користувачем, і вже в межах цієї форми розглядати питання про зміст цього права.

Таким чином, розглянувши соціально-економічну сутність права природокористування, а також юридичні аспекти цього явища, можна визначити його поняття як, по-перше, конституційного права, тобто можливості суб`єктів вимагати від власника надання конкретного природного ресурсу для забезпечення власних потреб і, по-друге, певного юридичного титулу, на якому здійснюється діяльність користувача відносно отриманого ресурсу і реалізуються його правомочності та обов'язки.

Відповідно до цього, право природокористування розглядається у двох взаємопов'язаних між собою аспектах, які визначені стосовно етапів його реалізації у зобов'язальних (відносних) та майнових (абсолютних) правовідносинах. Перший аспект характеризує, таким чином, "динамічні", а другий (у значенні титулу, юридичної форми поведінки) – "статичні" умови існування зазначеного суб'єктивного права.

В цьому аспекті право користування дикою фауною краще, на нашу думку, іменувати правом використання, точніше правом спеціального використання. Для більш чіткого усвідомлення цього питання, слід повернутись до визначення співвідношення понять "користування" і "використання". Якщо термін "користування" позначує діяльність людей щодо вилучення корисних властивостей природних ресурсів, то поняттям "використання", а точніше "спеціального використання", як вже було зазначено, охоплюється також і діяльність, яка спрямована на вилучення самих об'єктів з природного середовища тобто, на їх первинне привласнення з метою подальшого вилучення їх корисних властивостей, тобто з метою користування ними. Слід зазначити, що спеціальне використання диких

тварин, так саме , як і інших природних ресурсів, які можуть бути спожиті (ліси, надра, води), обмежується, у еколого-правовому аспекті тільки фактом їх, привласнення, тобто відокремленням від природного середовища. Вилучення корисних властивостей з цих (відокремлених) природних ресурсів вже не регулюється екологічним правом. Таким чином, "користування" тут взагалі відсутнє, хоча первинно і служить обов'язковою метою відокремлення цих ресурсів від природного середовища.

Добування диких тварин з метою вилучення їх корисних властивостей здійснюється за спеціальними дозволами власника. Згідно з Законом України "Про тваринний світ" добуті тварини потрапляють у власність осіб, яким був наданий такий дозвіл. Отже, на практиці, щодо спеціального використання дикої фауни складаються відносини, сутність яких полягає не у ***тимчасовому наданні*** об'єкту у користування, а у***безповоротній відмові*** власника від належних йому об'єктів на користь інших осіб, які згідно з отриманим дозволом здійснюють діяльність, спрямовану на привласнення зазначених об'єктів.

Висновки до Розділу 2.

1. Таким чином, розглянувши соціально-економічну сутність права природокористування, а також юридичні аспекти цього явища, можна визначити, що поняття природокористування можна розглядати як положення конституційного права, тобто можливості суб`єктів вимагати від власника надання конкретного природного ресурсу для забезпечення власних потреб, а також як дія відповідної юридичної норми, яка встановлює для користувача певні права та обов'язки.

2.Перелік найбільш розповсюджених підстав припинення правовідносин спеціального використання об`єкті тваринного світу передбачений ст. 28 Закону України " Про тваринний світ ". Лише дві з цих підстав є подіями, а саме: закінчення строку, на який було надано дозвіл на використання об`єктів тваринного світу, і припинення діяльності громадян

(наприклад, природна або насильницька смерть), які використовували ці об`єкти.

3. Відносно такого юридичного факту як відсутність потреби у використанні тваринного світу і припинення діяльності підприємств, установ та організацій, які використовували об`єкти тваринного світу, то підставами для припинення правовідносин можуть бути як подія, так і діяння (дії чи без діяльності), тобто, вольові акти поведінки людей. Причому, вони можуть бути як правомірними, так і неправомірними (правопорушеннями, зокрема, злочинами).

РОЗДІЛ 3. ЕКОЛОГО - ПРАВОВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ОКРЕМИХ РІЗНОВИДІВ ОБ'ЄКТІВ ДИКОЇ ФАУНИ

3.1. Еколого - правове регулювання мисливства та рибальства

Найпоширенішим різновидом спеціального використання об'єктів тваринного світу на суші є мисливство.

У широкому, повсякденному вжитку під мисливством розуміють добування диких звірів і птахів [66,с.633]. Подібні визначення мисливства трапляються і у спеціальній юридичній літературі. Однак, у правовому аспекті усі різновиди спеціального використання диких тварин полягають у такому добуванні. Тому з юридичної точки зору важливо звернути увагу саме на ті ознаки, які характеризують мисливство в якості окремого різновиду добування диких тварин, щодо якого здійснюється правове регулювання і, відповідно, встановлено самостійний правовий режим.

Аналіз екологічного законодавства України дозволяє зробити висновок, що такими ознаками є мета здійснення добування диких тварин, особливості суб'єктів та об'єктів цієї діяльності. Так, стаття 21 Закону України "Про тваринний світ" [7], а також стаття 1 Закону України "Про мисливське господарство та полювання"[18] встановлює, що мисливством вважається добування диких звірів і птахів, що перебувають у стані природної волі в межах мисливських угідь із метою задоволення матеріальних, рекреаційних та інших потреб громадян і народного господарства. Отже, окрім родової ознаки – (добування тварин), законодавством передбачені інші, специфічні ознаки мисливства, за допомогою яких його можливо відокремити від інших різновидів спеціального використання дикої фауни і, відповідно, які обумовлюють встановлення окремого правового режиму цієї діяльності.

Таким чином, висвітлення питання про особливості правового регулювання мисливства, на нашу думку, слід здійснювати шляхом аналізу

згаданих ознак, а сааме - особливостей об'єктів мисливства, його суб'єктного складу, а також фактичної поведінки суб'єктів залежно від визначеної мети, яка, у свою чергу, обумовлює засоби, місце, терміни та інші правові умови здійснення цього різновиду спеціального використання дикої фауни.

Але, перш ніж розпочати цей аналіз, потрібно зробити деякі термінологічні уточнення. Справа в тому, що стосовно визначення різновиду добування диких тварин, який тут розглядається, екологічним законодавством України встановлено два різні терміни, а саме "мисливство" і "полювання".

Так, стаття 20 Закону України "Про тваринний світ"[7], яка встановлює систему видів використання об'єктів тваринного світу, передбачає термін "мисливство" щодо визначення єдиного виду спеціального використання відповідних об'єктів, користувачами яких можуть бути спеціалізовані мисливські господарства. Натомість стаття 22, яка має назву "Право на полювання" вказує, що "право на полювання в межах визначених для цього мисливських угідь мають громадяни України, які досягли 18-річного віку і отримали відповідні документи, що засвідчують право на полювання». Таким чином, тут законодавець не тільки визначив два напрями здійснення мисливства – промисловий і любительський, а й надав кожному з них власної назви – щодо промислового "добування" і, відповідно, любительського – "полювання".

Отже термін "мисливство" стає родовим і поглинає в себе терміни "добування" і "полювання". Ця позиція законодавця хоча і є дещо складною з точки зору юридичної термінології, але все ж таки зрозуміла. Ускладнює це розуміння Закон України "Про мисливське господарство та полювання", де терміни "мисливство" і "полювання" вже не співвідносяться як рід і вид, а існують окремо, позначуючи різні за змістом поняття і, розглядаються, відповідно, як вид спеціального використання тваринного світу, шляхом добування диких тварин (мисливство) і сукупність дій людини спрямованих

на таке добування (полювання). До того ж, у зміст поняття “полювання” згаданий Закон включає і саме добування зазначених об’єктів.

Виходячи з цього, на данному етапі мисливство можна визначити як вид спеціального використання тваринного світу, який полягає у пошуку, вистежуванні, переслідуванні з метою добування і самому добуванні диких тварин .

Таким чином, питання про співвідношення термінів “мисливство” і “полювання” слід, на нашу думку, вирішувати, виходячи з зазначених мовних чинників, а також у залежності від змісту понять, які необхідно вжити в тій чи інший правовій нормі і, відповідно до цього, розглядати полювання як синонім мисливства, а також його початкову стадію, але в обох випадках, вживати вказаний термін для позначення процесу, тобто дінамики добування диких тварин. При цьому, полювання як діяльність, спрямована на пошук, вистежування, переслідування диких тварин з метою їх, добування є характерним для усіх різновидів спеціального використання дикої фауни суші, але у правовому аспекті стосується лише одного з них, а саме мисливства. Цей висновок випливає із змісту статті 22 Закону “Про тваринний світ”, в якій зазначено, що полювання може здійснюватись лише відносно мисливських тварин, які знаходяться у межах мисливських угідь, тобто відносно об’єктів мисливства як різновиду спеціального використання дикої фауни.

Згідно з частиною 1 статті 21 вказаного Закону, а також статті 1 Закону України “Про мисливське господарство і полювання” об’єктами мисливства (полювання) є дикі звірі і птахи. Відповідно до головної мети мисливства, а саме, задоволення матеріальних потреб громадян і народного господарства, його об’єктами визнаються тільки ті види диких тварин (звірів і птахів), які за своїми природними властивостями (наявність їстивного м’яса, цінного хутра і т.п.) здатні задовольняти саме такі потреби, тобто мають позитивну економічну цінність [63,с.94-97]. У зв`язку з цим видається неправильним

твердження про те, що об'єктами мисливства є усі дикі звірі і птахи, які знаходяться у стані природної волі в межах мисливських угідь.

Законодавство наводить вичерпний перелік об’єктів мисливства та полювання, це: 7 видів мисливських тварин, 8 родин птахів, та 34 види ссавців, 11 з яких мають промислове значення (ст. 19 ЗУ “Про мисливське господарство та полювання”)[18].

Згідно з Законом України “Про тваринний світ” для визнання згаданих (мисливських) тварин об’єктами мисливства, вони повинні перебувати у стані природної волі в межах мисливських угідь. За умови здійснення всебічного еколого-правового регулювання щодо диких тварин, які знаходяться у різних середовищних умовах, ця ознака об’єктів мисливства стає досить суттєвою.

В той же час, Закон України “Про мисливське господарство та полювання” вказує, що такі тварини можуть перебувати також у напівільних умовах. Але, на наш погляд, мисливські тварини, які знаходяться у напіввільних умовах, хоча б і в межах мисливських угідь, не можуть бути визнані об’єктами мисливства. Справа в тому, що ці тварини вже є добутими із стану природного середовища, тобто відносно них вже було здійснене спеціальне використання.

Наступна ознака об’єктів мисливства, а саме необхідність їх перебування у межах мисливських угідь, обумовлена юридичним визначенням місця здійснення полювання і тому більш стосується не стільки самих об’єктів, скільки правової регламентації фактичної діяльності, спрямованої на їх добування.

Відповідно до Закону України “Про мисливське господарство та полювання” мисливство може здійснюватись лише у спеціально визначених для цього місцях – мисливських угіддях. Територіальне обмеження здійснення добування диких тварин на суші – є ознакою, що притаманна лише мисливству, як різновиду спеціального використання зазначених об’єктів.Тому вона є досить суттєвою для віднесення тієї чи іншої діяльності

по добуванню диких тварин саме до мисливства (полювання). Мисливськими угіддями є всі ділянки суші, водного простору, на яких водяться мисливські тварини і які можуть бути використані для мисливського господарства або добування (відлову, відстрілу) цих тварин.

Виходячи з цього, не можуть вважатись мисливськими угіддями території, які хоча і є місцем перебування мисливських тварин, але функціональне призначення яких не сумісне з діяльністю щодо добування вказаних об'єктів. У зв`язку з цим не можна погодитись з точкою зору про те, що ці території є мисливськими угіддями, але закритими для полювання. До таких територій належать населені пункти і зони навколо них; об'єкти природно-заповідного фонду (природні та біосферні заповідники, національні і регіональні ландшафтні парки, заповідні урочища, загально зоологічні і орнітологічні заказники); рекреаційні території (курорти та округи їх санітарної охорони, місця організованого масового відпочинку населення й туризму) [53,с.125]. Добування мисливських тварин, які перебувають на зазначених територіях може здійснюватись у порядку, який встановлений законодавством стосовно інших (не мисливських) різновидів спеціального використання дикої фауни.

На відміну від зазначених різновидів, мисливство може здійснюватись лише у чітко визначений період часу – мисливський сезон. Терміни полювання встановлюються стосовно кожного виду мисливських тварин з урахуванням їх біологічних властивостей, кількості та стану. Встановлення термінів мисливської діяльності пов'язане не тільки з екологічними факторами, які обумовлюють необхідність особливої охорони диких тварин в періоди їх самовідтворення, линяння, але також спрямоване на досягнення головної мети мисливства – отримання якісної біологічної продукції, тобто здійснюється з урахуванням економічних вимог мисливського господарства.

Закон України "Про мисливське господарство та полювання"[18] (ст. 19) встановлює граничні терміни здійснення добування окремих видів тварин, у межах яких може бути відкритий мисливський сезон. Конкретні ж

дати відкриття і закриття такого сезону, так само як і норми добування пернатої та хутрової дичини, визначаються наказом Держкомлісгоспу за погодженням із Мінекології та іншими зацікавленими органами [25;27;30].

Правове регулювання спеціального використання диких тварин, яке здійснюється при мисливстві, передбачає, на відміну від інших різновидів зазначеної діяльності, чітке визначення дозволених способів та знарядь такого використання [25]. Так, стосовно способів здійснення мисливства законодавство дозволяє:

- індивідуальне полювання;
- колективне полювання, учасники якого полюють спільно за індивідуальними дозволами;
- облавне полювання з погоничами під керівництвом розпорядника;
- полювання з вишок;
- використання на полюванні собак мисливських порід, ловчих звірів і птахів.

В той же час встановлено заборону:

- полювання з використанням авіації;
- полювання з під'їзду автомототранспорту та плавзасобів із мотором;
- полювання способами, що призводять до руйнування жител тварин, загазовування чи заливання їх нір;

Законодавством також визначаються знаряддя здійснення мисливства. Так, дозволяється:

- використання власної мисливської зброї, а також зброї, яка належить іншій особі при умові наявності у мисливця відповідного дозволу органу внутрішніх справ;
- використання на полюванні арбалетів, луків, а також капканів і пасток у разі промислового добування хутрових звірів.

При цьому встановлено заборону:

- полювання із застосуванням штучного освітлення, пристроїв для нічного полювання, включаючи прилади нічного бачення;

- застосування отруйних речовин, петель, підрізів, закотів, гачків, самострілів, ловчих ям;
- полювання з використанням не мисливської вогнепальної зброї, пневматичної зброї, нарізних вкладишів, напівавтоматичної або автоматичної зброї з магазинами більш як на два патрони;
- полювання на пернату дичину і хутрових звірів з арбалетом, луком;
- полювання на копитних тварин та ведмедя із використанням малокаліберної гвинтівки під патрон кільцевого запалювання або набоїв, споряджених картеччю й шротом;
- полювання з нарізною вогнепальною мисливською зброєю на пернату дичину та хутрових звірів (при спортивно-любительському полюванні).

Аналіз законодавства дозволяє зробити висновок, що головним способом полювання є відстріл і, відповідно, основним знаряддям – мисливська вогнепальна зброя.

Згідно з Наказом Держкомлісгоспу України № 129 від 02.04.2007 р. року “Про затвердження Положення про порядок поводження із зброєю, видачі ліцензій на добування мисливських тварин та проведення полювань»[23], до мисливської вогнепальної зброї належать мисливські карабіни, гладкоствольні рушниці (у тому числі із свердловиною “парадокс” та комбіновані рушниці), мисливські малокаліберні гвинтівки.

Вказані юридичні ознаки мисливства (способи та знаряддя), так само, як і інші (об’єкти, місце, терміни полювання) встановлені законодавством відповідно до мети здійснення вказаного різновиду спеціального використання об’єктів тваринного світу.

На нашу думку, задоволення рекреаційних потреб не може бути головною метою мисливства. Видаються жорстокими розмови про знищення диких тварин лише задля відпочинку, стрілецького тренування та спортивного азарту. Ми приєднуємося до думки науковців про те, що з юридичної точки зору мисливство не є змаганням з добування диких тварин

[67;72; 64;61], яке здійснюється особами не на професійній основі, а для азарту.

Таким чином, задоволення рекреаційних потреб, яке фактично має місце при здійсненні полювання, не має особливого юридичного значення і у правовому аспекті не може бути метою добування диких тварин. Натомість єдиною метою мисливства, яка має юридичне, а відтак, вирішальне значення для цього різновиду спеціального використання дикої фауни – є задоволення матеріальних потреб суб'єктів: громадян, юридичних осіб і суспільства в цілому. А, отже, за умови існування єдиної мети мисливства, по іншому повинно вирішуватись питання про критерій його розподілу на промислове і любительське. Іншими словами, матеріальні потреби задовольняються при здійсненні як промислового, так і любительського мисливства, а різниця між ними полягає лише у визначенні суб'єктів, чиї потреби мають задовольнятися: чи, то окремих осіб, чи суспільства в цілому. Така різниця впливає на встановлення різних правових умов здійснення мисливства тими чи іншими суб'єктами.

Відповідно до статті 21 Закону "Про тваринний світ" та статті 12 Закону України "Про мисливське господарство та полювання" суб'єктами полювання є громадяни, які досягли 18-річного віку й одержали у встановленому порядку дозволи на добування мисливських тварин. Законодавство також визнає суб'єктами полювання іноземних громадян та осіб без громадянства. Разом з тим, у цій же статті 21 передбачено, що користувачами мисливських угідь можуть бути спеціалізовані мисливські господарства, інші підприємства, установи та організації, в яких створені спеціалізовані підрозділи для ведення мисливського господарства з наданням в їх користування мисливських угідь. Ця ознака є дуже важливою, тому що за певних обставин може бути єдиним критерієм відмежування мисливства від інших різновидів спеціального використання дикої фауни.

Згідно з екологічним законодавством України, вказані особи мають право на добування мисливських тварин у межах мисливських угідь за умови

наявності спеціальної (мисливської) правосуб`єктності. Наявність мисливської правосуб`єктності підтверджується визначеними документами, які видаються спеціально уповноваженим державним органом у галузі ведення мисливського господарства та здійснення полювання – Державним комітетом лісового господарства України та його органами на місцях. Відповідно до статті 14 Закону України "Про мисливське господарство та полювання"[18] такими документами є – посвідчення мисливця та щорічна контрольна картка обліку добутої дичини і порушень правил полювання з відміткою про сплату державного мита та дозвіл на добування диких тварин.

Посвідчення мисливця видається після складання громадянином спеціального екзамену за відповідною програмою. Ця програма передбачає наявність необхідних знань із мисливствознавчих, юридичних, біологічних питань. Серед них – знання термінів та правил полювання; порядку зберігання та використання мисливської зброї та бойових припасів; правил безпеки при полюванні; мисливської етики; засобів надання невідкладної медичної допомоги; правил орієнтування на місцевості і т.п.

Контрольна картка видається особам, які отримали мисливський квиток і діє протягом одного мисливського сезону. До неї заносяться відомості про облік добутої дичини у поточному мисливському сезоні, а саме вказується місце полювання, його дата та результат. Також контрольна картка використовується для обліку порушень правил полювання. В ній фіксується дата порушення, його зміст, вказуються відомості про особу, яка його виявила, а також вноситься відмітка про сплату штрафу, відшкодування заподіяних мисливському господарству збитків.

Стаття 14 вказаного Закону визначає також і інші документи, наявність яких необхідна для здійснення полювання. Ними є: дозвіл на користування вогнепальною мисливською зброєю, а також паспорт на собак мисливських порід, ловчих звірів і птахів з допуском до полювання у разі їх використання під час здійснення мисливства.

Таким чином, Закон передбачає всі перелічені документі, їх сукупність у якості юридичної підстави виникнення права на здійснення мисливства. Відповідно до цього, в юридичній літературі ствердилася думка про те, що підставою виникнення права на спеціальне використання тваринного світу, в тому числі й мисливства, є складна сукупність юридичних фактів [54,с.122].

Так, посвідчення мисливця, відповідно до своєї назви, служить документом, який покликаний засвідчувати особу мисливця, містить відомості про нього – прізвище, ім'я, по-батькові, дату народження, адресу місця проживання, фотокартку, тобто все те, що дозволяє ідентифікувати людину як таку, і як особу, що має певну спеціальну підготовку.

Контрольна картка виконує лише статистичні, а також превентивні функції.

Дозвіл на користування вогнепальною та холодною мисливською зброєю, засвідчує тільки вказану можливість особи й існує незалежно від здійснення полювання.

Те ж саме стосується і паспорту на собак мисливських порід, ловчих звірів і птахів, який підтверджує належний рівень їхньої підготовки та відсутність небезпечних хвороб.

Отже, зазначені документи можуть лише підтверджувати наявність в особи мисливської правосуб`єктності, яка є тільки передумовою виникнення права на добування мисливських тварин, тобто права на спеціальне використання зазначених об'єктів. Мисливська правосуб`єктність особи в більшій мірі має адміністративно-правову природу [25]. Натомість її реалізація, тобто отримання дозволу на спеціальне використання диких тварин та здійснення їх добування, полягає у площині екологічних правовідносин.

Учасниками таких відносин, окрім суб'єктів, які мають мисливську правосуб`єктність і зацікавлені у добуванні мисливських тварин (основна група), є також і інші особи (допоміжна група), котрі згідно із

законодавством мають повноваження по розпорядженню зазначеними об'єктами.

Відповідно до Закону України " Про тваринний світ" такими особами є органи державної влади: Кабінет Міністрів України, Міністерство екології і природних ресурсів України та Державний комітет лісового господарства України, як спеціально уповноважений орган у галузі ведення мисливського господарства.

До групи допоміжних суб'єктів еколого-мисливських правовідносин окрім перелічених органів державного управління також відносяться фізичні та недержавні юридичні особи (користувачі мисливських угідь), яким делеговані повноваження щодо розпорядження деякими мисливськими тваринами. Ця обставина є винятковою у правовому регулюванні спеціального використання дикої фауни, і притаманна лише мисливським правовідносинам. Натомість, відсутність органів місцевого самоврядування у складі зазначеної суб'єктної групи, цілком погоджується із загальною практикою регулювання еколого-фауністичних експлуатаційних відносин.

Кабінет Міністрів України не бере безпосередньої участі у еколого-мисливських відносинах. Відповідно до власної компетенції він визначає порядок здійснення полювання, його терміни, знаряддя та способи, а також делегує свої повноваження по розпорядженню мисливським фондом іншим суб'єктам.

Міністерство охорони навколишнього природного середовища України згідно з п.8 Положення про порядок установлення лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення [27] встановлює ліміти (дозволені обсяги) добування деяких мисливських тварин: парнокопитних, ведмідя, бобра, норки американської, тхора лісового, білки, куниці лісової та кам'яної.

Державний комітет лісового господарства України здійснює ліцензування діяльності щодо добування ведмідя, кабана, лані, оленів благородного та плямистого, козулі, лося, муфлона. Так, згідно з Інструкцією

“Про порядок видачі ліцензій на добування диких парнокопитних тварин і ведмедя та порядок здійснення полювання на цих тварин” [23], ліцензія на добування згаданих тварин – це офіційний документ, який засвідчує право мисливців на добування однієї особини тварин того виду, статі та віку, що зазначені в ньому. Бланки ліцензій по видах тварин, згідно з лімітом добування парнокопитних та ведмідя, Держкомлісгосп України видає своїм обласним органам після попередньої сплати ними 50 відсотків вартості ліцензій в обсязі всього ліміту. Державні органи лісового господарства на місцях реєструють зазначені бланки ліцензій та видають їх користувачам мисливських угідь після оплати ними 50 відсотків їх вартості. Заповнення ж указаних бланків та безпосередню видачу ліцензій окремим мисливцям здійснюють користувачі мисливських угідь.

До того ж державні органи лісового господарства на місцях, а саме у областях та прирівняних до них адміністративно-територіальних одиниць України, здійснюють видачу ліцензій на промислове добування лімітних видів мисливських тварин, а також єнотовидного собаки та лисиці. Особливістю промислової ліцензії є те, що вона засвідчує право мисливця на добування не однієї, а декількох особин тварин, яке здійснюється на протязі певного часу (всього мисливського сезону або його частини). Указані ліцензії видаються у тому ж порядку, що і спеціальні дозволи на добування диких парнокопитних тварин та ведмідя, тобто первинно передаються користувачам мисливських угідь, а не мисливцям.

Таким чином, перелічені тут органи державного управління, які мають повноваження по розпорядженню мисливським фондом, не беруть безпосередньої участі у еколого-мисливських відносинах. Натомість, вони делегують відповідні повноваження іншим суб’єктам – користувачам мисливських угідь.

Аналіз екологічного законодавства України дозволяє зробити висновок, що саме ці особи безпосередньо розпоряджаються мисливськими

тваринами, а від так і виступають єдиними безпосередніми суб'єктами еколого-мисливських відносин.

Користувачами мисливських угідь можуть бути фізичні, а також державні і недержавні юридичні особи, в тому числі і громадські організації. Мисливські угіддя надаються у користування органами місцевого самоврядування обласного рівня за поданням державних органів лісового господарства і за погодженням із сільськими чи селищними радами, органами Мінекології України та власниками або користувачами земельних ділянок.

Специфіка відносин, пов'язаних із використанням мисливських угідь, полягає в тому, що користувачам надається не самостійний природний об'єкт, і навіть не окремі землі, ліси та води як такі, а саме право на використання їх корисних властивостей у якості середовища перебування мисливських тварин [30;32;]. Відповідно до цього не можна погодитись з думкою про те, що користування зазначеними об'єктами є за своєю сутністю допоміжним землекористуванням [75, с.24] або обмеженим користуванням чужими землями [75,с. 73].

Використання мисливських угідь здійснюється лише з метою ведення мисливського господарства, про що користувачі повинні укласти договір із державним органом лісового господарства.

Закон "Про мисливське господарство та полювання" визначає *мисливське господарство* як галузь, завданням якої є використання, охорона й відтворення мисливських тварин, надання послуг мисливцям щодо проведення полювання і т.і. Відповідно до цього, *ведення мисливського господарства* можна визначити як здійснення системи заходів, спрямованих на реалізацію завдань відповідної галузі [54,с.48].

Стосовно здійснення мисливства такими дозволами є:

- ліцензії на добування диких парнокопитних та ведмедя;
- ліцензії на промислове добування лімітних тварин, а також єнотовидного собаки та лисиці;

- відстрільні картки на добування пернатої дичини, кроля дикого, зайця-русака, єнотовидного собаки та лисиці (у разі їх любительського добування).

Користувачі мисливських угідь, тобто особи, що здійснюють ведення мисливського господарства, мають право надавати зазначені дозволи на спеціальне використання мисливських тварин окремим мисливцям – суб'єктам основної групи. Слід зазначити, що вказане право користувачів мисливських угідь також випливає не з договору про умови ведення мисливського господарства, а безпосередньо із законодавчих актів, якими їм делегуються відповідні повноваження по розпорядженню мисливським фондом.

Після отримання від державного органу лісового господарства зареєстрованих ліцензій, вони підписуються керівником мисливського господарства та скріплюються печаткою. При видачі такої ліцензії в ній також вказуються прізвище мисливця, номер його посвідчення, спосіб, місце добування тварин та період, на який вона видається. Користувачі мисливських угідь, керуючись господарською доцільністю, можуть вказати в ліцензії також стать та вік тварин, визначених для добування.

Ліцензії можуть видаватися на такі терміни:

- на один світловий день – при колективному, індивідуальному, облавному полюванні з нагоничами й полюванні з вишок на диких парнокопитих тварин;
- на п'ять світлових днів – при полюванні на ведмідя;
- на мисливський тур – іноземним туристам-мисливцям при полюванні на диких парнокопитних тварин та ведмедя.

Промислові ліцензії можуть надаватись на любий період у межах терміну мисливського сезону. Ці ліцензії видаються лише мисливцям, які уклали угоди з користувачами мисливських угідь про закріплення за ними промислових ділянок і про здавання хутра та іншої продукції полювання.

Наявність зазначеного договору між користувачем мисливських угідь та особою, яка безпосередньо добуває диких тварин слугує підставою для визначення такого полювання у якості промислового, але при цьому не виключає необхідності наявності у цієї особи мисливського квитка та інших документів, що підтверджують її спеціальну (мисливську) правосуб`єктність. Однак це положення не завжди враховується в спеціальній юридичній літературі, що призводить до визнання договору про здавання продукції полювання або трудового договору з користувачем мисливських угідь, у якості достатньої правової підстави здійснення промислового полювання [65,с.119].

Особливістю ліцензій на промислове добування хутрових мисливських тварин є те, що вони за своєю юридичною природою існують виключно як індивідуальні дозволи. На відміну від ліцензій на добування парнокопитних та ведмедя, які можуть надаватись одразу декільком мисливцям, промислові ліцензії видаються лише окремим мисливцям, тобто у такий дозвіл вписується лише одна особа, яка має особисто здійснювати добування зазначених тварин. Користувачі мисливських угідь, повинні скласти списки мисливців, які займаються промисловим добуванням ліцензійних видів хутрових тварин. Такі списки затверджуються державними органами лісового господарства обласного рівня.

Дозволи на промислове добування тварин, які не відносяться до ліцензійних видів, тобто щодо використання яких не встановлений спеціальний режим державного ліцензування (перната дичина, кроль дикий, заєць-русак) також видаються користувачами мисливських угідь.

Відстрільні картки – є індивідуальними дозволами на спеціальне використання мисливських тварин. Вони видаються окремим мисливцям для здійснення любительського полювання, тобто добування для власних потреб кроля дикого, зайця-русака, єнотовидного собаки, лисиці, а також мисливської пернатої дичини: гогари, норця, гуски, качки, лиски, куликів, голубів та ін. [25].

Відстрільна картка є також дозволом на здійснення відповідної діяльності лише у визначених у ній мисливських угіддях. Вона може видаватись на весь мисливський сезон (сезонна), на визначену дату (разова), або для полювання на окремі види тварин (видова). Вартість відстрільних карток установлює користувач мисливських угідь. Розмір такої плати залежить від виду тварин, які добуваються, їх кількості, цінності, розповсюдженості, з урахуванням місцеположення, якості, біотичної продуктивності територій мисливських угідь, а також характеру наданих мисливцю послуг.

Таким чином, ще однією особливістю мисливства є те, що безпосередніми суб'єктами еколого-мисливських правовідносин виступають, з одного боку, особи, що здійснюють ведення мисливського господарства (користувачі мисливських угідь), а з другого – окремі мисливці, тобто, праводієздатні у цій сфері особи, які за визначену плату можуть отримати спеціальні дозволи на добування диких тварин.

Відповідно до цього можна визначити і юридичний зміст вказаних правовідносин.

Так, користувачі мисливських угідь (суб'єкти допоміжної групи) мають право безпосереднього розпорядження мисливськими тваринами шляхом видачі дозволів (ліцензій, відстрільних карток) на їх спеціальне використання та припинення такого використання в разі порушень порядку його здійснення, а також у випадках погіршення стану та умов існування, зниження відтворюючої здатності, або виникнення загрози знищення тварин. Останнє є також і обов'язком вказаних суб'єктів.

Мисливці (суб'єкти основної групи) мають право вимагати від допоміжних суб'єктів (користувачів мисливських угідь) видачі дозволів на спеціальне використання мисливських тварин, а також право власності на деякі добуті під час полювання об'єкти. Такими об'єктами можуть бути: перната дичина, зайці-русаки, кролі дикі, єнотовидні собаки, лисиці, вовки, ведмеді, а також м'ясо їстивних хутрових тварин, та субпродукти копитних

[18;25;27]. В той же час вони зобов'язані сприяти розвитку фауни, оберігати мисливських тварин [72,с. 145], що проявляється у додержанні встановлених правил, норм і строків використання мисливських тварин, здійснені їх добування способами та знаряддями, що не допускають порушення цілостності природних угрупувань і забезпечують збереження тварин, яких не дозволено використовувати. До обов'язків мисливців також належить виконання законних вимог та розпоряджень користувачів мисливських угідь та представників органів, що здійснюють державний контроль за охороною й використанням тваринного світу. Мисливці, до того ж, зобов'язані здавати користувачам мисливських угідь шкіри, м'ясо, роги та ікла копитних, добутих ними в процесі полювання, а також хутровину та іншу продукцію полювання, добуту за укладеними договорами.

Таким чином, аналіз усіх істотних ознак мисливства, дозволяє визначити цей різновид спеціального використання об'єктів тваринного світу як врегульовану Законом діяльність, що:

- здійснюється для задоволення матеріальних (економічних) потреб громадян та народного господарства:
- полягає у намаганні добування та самому добуванні окремих видів ссавців та птахів, які у встановленому порядку віднесені до категорії мисливських (мають економічну цінність), а також перебувають у стані природної волі:
- здійснюється тільки в межах спеціально визначених територій (мисливські угіддя) та у чітко встановлений період часу (мисливський сезон);
- здійснюється лише регламентованими способами та за допомогою дозволених знарядь (мисливська вогнепальна та холодна метальна зброя);
- здійснюється виключно фізичними особами, спеціальна фауністична правосуб`єктність яких повинна бути підтверджена відповідними документами (мисливський квиток, картка обліку добутої дичини та

порушень правил полювання), та мають право на добування диких тварин, наявність якого засвідчується спеціальним дозволом (ліцензія, відстрільна картка), що видається виключно користувачами мисливських угідь.

Натомість, добування мисливських тварин із науково-дослідницькою метою – є різновидом спеціального використання об'єктів тваринного світу, але різновидом не мисливським, оскільки, щодо його здійснення встановлений окремий правовий режим, особливості якого будуть розглянуті у відповідному підрозділі цього дослідження.

Таким чином, у правовому аспекті мисливство може існувати лише за умови наявності всієї сукупності перелічених тут юридичних ознак. Відсутність хоча б однієї з них дає змогу стверджувати про відсутність зазначеного, і в той же час про можливість наявності іншого (не мисливського) різновиду спеціального використання об'єктів тваринного світу.

Що стосується правового регулювання рибальства, то цей вид природокористування регулюється Законом України „Про тваринний світ". Відповідно до ст. 25 Закону України "Про тваринний світ" (далі Закон), рибальством вважається добування риби та водних безхребетних, щодо здійснення якого встановлено окремий правовий режим.

На відміну від інших екологогічних експлуатаційних відносин, відносини, що складаються у зв'язку із здійсненням рибальства є найбільш регламентованими. Так, на теперішній час в Україні діє понад п'ятнадцять нормативно-правових актів, які всебічно регулюють зазначені відносини. Але, перш ніж розпочати аналіз особливостей такого регулювання, слід визначити спеціальні ознаки, які формують юридичне поняття рибальства.

У природнонауковій літературі рибальство визначається як діяльність, яка полягає у добуванні риби та інших водних тварин [58,с.46]. Цю позицію в цілому підтримує і Закон України "Про тваринний світ", стаття 25 якого вказує, що "рибальством вважається промислове добування риби та водних

безхребетних. На території України відповідно до законодавства може здійснюватися промислове, любительське та спортивне рибальство". Отже, законодавець прямо передбачив лише деякі ознаки рибальства, котрі стосуються об'єктів вказаного виду спеціального використання тваринного світу та місця його здійснення.

Але, слід зазначити, що саме такі ознаки притаманні і деяким іншим різновидам спеціального використання тваринного світу, і, насамперед, добуванню диких тварин (у тому числі і водних) у наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях (ст. 28 Закону). Тобто, рибальство як різновид спеціального використання тваринного світу здійснюється, насамперед, для задоволення матеріальних потреб суб'єктів, що передбачає споживання добутих тварин.

Законодавство поділяє рибальство на промислове та любительське (спортивне). Так, "Тимчасовий порядок ведення рибного господарства й здійснення рибальства"[24]вказує, що промислове рибальство здійснюється для задоволення потреб населення і народного господарства. Любительське ж має на меті особисте споживання об'єктів, добутих громадянами.

Любительське рибальство здійснюється переважно для задоволення рекреаційних потреб суб'єктів. Така експлуатація водної фауни, як правило,суттево не впливає на екологічну рівновагу і тому її здійснення не охоплюється спеціальним порядком використання диких тварин. Але, за певних умов, любительське рибальство може здійснюватись лише в порядку спеціального використання тваринного світу (ст.27 Закону).Такими умовами можуть бути еколого-економічна цінність об'єктів добування, або ж водоймищ (їх окремих ділянок), де воно здійснюється.

За цих умов рекреаційні цілі любительського рибальства вже не відіграють провідної ролі, а поступаються цілям матеріальним, економічним. Тому, за своїм правовим режимом таке любительське рибальство наближується до промислового і здійснюється так само, як і останнє, за плату, а також на підставі спеціального дозволу. Та обставина, що

рибальство як вид спеціального використання дикої фауни має єдину для всіх своїх напрямів мету, дозволяє не погодитись з думкою В.А. Шкурко про те, що саме мета визначає напрями, тобто служить критерієм розподілу рибальства на промислове та любительське [48,с.185]. На нашу думку, різниця між цими напрямами рибальства полягає не стільки у визначенні характеру потреб суб'єктів, скільки у вказівці на самих суб'єктів, чиї саме потреби задовольняються – чи то суспільства в цілому, чи окремих громадян. Саме це в подальшому обумовлює встановлення різних правових умов здійснення зазначених напрямів рибальства, які стосуються обсягів, знарядь, способів та термінів добування водних тварин.

Таким чином, з юридичної точки зору специфічними ознаками рибальства є, окрім його об'єктів та місця здійснення також і мета цієї діяльності, яка в свою чергу обумовлює суб'єктний склад відповідних відносин, їх фактичну поведінку та інші ознаки (способи, знаряддя, терміни).

Згідно з частиною 1 ст. 25 Закону об'єктами рибальства є риби та водні безхребетні. Відповідно до цього у п. 3 Тимчасового порядку ведення рибного господарства й здійснення рибальства [24], окрім зазначених тварин об'єктами рибальства визнані також круглороті і вищі водні рослини.

Що ж стосується круглоротих, то вони становлять окремий клас водних тварин, і тому не відносяться ні до риб, ні до водних безхребетних. Не заперечуючи важливості промислового добування круглоротих тварин, а саме, міногів, яке здійснюється шляхом рибальства, хотілося б зазначити, що ці тварини, як об'єкти рибальства, мають бути окремо передбачені у Законі, а не у підзаконних актах. До речі, вони можуть бути визначені у частині 1 статті 25 Закону замість морських ссавців. Справа в тому, що існуючі в Україні види цих тварин або ж занесені до Червоної книги, що виключає їх промисел, або ж не мають достатньої промислової кількості.

Стурбованість і занепокоєння викликають факти жорстокого ставлення людини до дикої фауни. Так, є великі регіони Світового океану, де останнім часом через деградацію середовища й хижацький вилов риби майже

повністю зникли 25 видів найбільш цінних промислових риб, де щорічно винищують до 250 тис. особин дельфінів, сотні тисяч акул, а кити давно знаходяться під загрозою вимирання. Річки й річечки Тюмені забруднені нафтою так, що вся риба давно вимерла. Азовське море, колись найбагатше в світі рибою, нині перезабруднене, його екосистема на грані повної деградації [76]. Такі факти, на жаль, не поодинокі.

Водні рослини також не можуть бути об'єктами рибальства, тому що останнє, згідно із законодавством, є різновидом використання тваринного, а не рослинного світу.

Отже у правовому аспекті об'єктами рибальства можна вважати лише риб (прісноводних, солонуватоводних, морських, анадромних, напівпровідних, кататдромних) та водних безхребетних тварин (ракоподібних, голкошкірих, головоногих, черевоногих, кишковопорожнинних, двостулкових), а також наземних безхребетних у водній стадії розвитку.

Відповідно до мети рибальства, а саме, задоволення матеріальних потреб громадян і народного господарства його об'єктами визнаються не всі тварини, які належать до риб або водних безхребетних, а тільки ті з них, що мають економічну цінність, тобто здатні своїми властивостями задовольняти саме такі потреби суб'єктів. Так, на теперішній час, з усього різноманіття водних тварин, об'єктами рибальства визнано лише 46 видів риб та близько 20 видів водних безхребетних [28].

Згідно з п. 3 "Тимчасового порядку" риби визначаються об'єктами рибальства незалежно від того, на якій стадії розвитку вони знаходяться. На нашу думку з цим не можна погодитись. Річ у тім, що здатність водних тварин задовольняти економічні, матеріальні потреби суб'єктів залежить не лише від їх видової належності, а й від стадії розвитку, досягнення ними відповідного віку, маси та розмірів. Про це свідчить і аналіз фауністичного законодавства України.

Так, Режим промислового рибальства в басейні Чорного моря з 1999 року, а також аналогічні акти, які стосуються басейнів Азовського моря та Дніпровських водосховищ, які затверджені Наказами Мінагрополітики та продовольства України відповідно у 2015 та 2016 роках, [36;37;38], визначають мінімальні розміри риб, яких дозволено добувати, а також мінімально допустимі розміри вічка у знаряддях лову. Подібні норми існують і у актах, які регулюють порядок здійснення любительського й спортивного рибальства [39].

Так само, як і всі інші об'єкти спеціального використання дикої фауни, об'єкти рибальства повинні перебувати у стані природньої волі.

Але, питання про наявність або відсутність такого стану водних тварин може бути вирішено лише з огляду на правовий режим водних об'єктів, де вони перебувають. Так, відповідно до п. 3 "Тимчасового порядку" водні тварини, які знаходяться в межах штучно створених рибницьких водойм чи споруд, а також в ізольованих рибницьких водоймах, що використовуються для одержання продукції товарного рибництва не можуть вважатись такими, що перебувають у стані природньої волі і, відповідно, не визнаються об'єктами рибальства. Але, слід зазначити, що і наявність стану природньої волі водних тварин не завжди є безумовною підставою для визнання їх, об'єктами рибальства. Справа в тому, що на відміну від інших різновидів спеціального використання водної фауни правове регулювання рибальства передбачає категоричні умови, які стосуються місця здійснення відповідної діяльності. Так, згідно із статею 17 Закону рибальство може здійснюватись лише у спеціально відведених для цього місцях – рибогосподарських водоймах. Відповідно до цього, об'єктами рибальства можуть бути визначені лише водні тварини, які знаходяться не тільки у стані природньої волі, а ще й при цьому перебувають у межах зазначених водойм.

Поняття "рибогосподарське водоймище"є юридичним і впливає не тільки на визнання водних тварин об'єктами рибальства, а й на визначення

питання про наявність або відсутність самого рибальства, як різновиду спеціального використання водних тварин.

Відповідно до ст. 26 Закону до рибогосподарських водойм “належать всі поверхневі, територіальні, та внутрішні морські води, які використовуються (можуть використовуватись) для промислового добування риби та інших об’єктів водного промислу або мають значення для відтворення їх запасів”.

Таким чином, законодавець передбачив три основні умови, при наявності хоча б, однієї з яких водний об’єкт набуває статусу “рибогосподарського”.

Зараз в Україні налічується понад 63,1 тис. річок та 20 тис. озер, створено 1157 водосховищ, майже 28,8 тис. ставків. Окрім тих водних об`єктів, які обмежують стан природної волі тварин і, відповідно, унеможливлюють наявність рибальства, до “нерибогосподарських” також належать водні об`єкти, що знаходяться на територіях природно – заповідного фонду, риборозплідних господарств, а також водойм, які використовуються для задоволення питних потреб населення, або ж для технічних цілей енергетики та сільського господарства (канали водопостачання, підвідні та шляхові канали теплоцентралей, електростанцій, магістральні канали меліоративних систем, тощо), бо подібні водойми не можуть використовуватися для здійснеення рибальства, тому, що мають інше цільове призначення [82].

Особливу увагу слід приділити розгляду питання про статус водних об’єктів, які підпадають під закріплені у законі ознаки рибогосподарських водойм, що (можуть використовуватись для здійснення промислового рибальства або мають значення для відтворення рибних запасів), але у яких здійснення рибальства фактично заборонено. Так, наприклад, Правила промислового рибальства в басейні Чорного моря [35]протягом усього року забороняють промисел у передгирловому просторі р. Дунай (від Старостамбульського гирла до Білгородського каналу включно і на 10 км у

глиб моря). Така ж заборона, згідно з Режимом промислового рибальства в басейні Азовського моря стосується і деяких частин зазначеного водоймища, наприклад, на захід від лінії с. Нововідрадне – маяк Бірючий острів, а також річок його північного узбережжя. Як вже було зазначено, подібні водойми, або їх ділянки, згідно із законодавством також є “рибогосподарськими”. Така позиція законодавця підтримується і в юридичній літературі [48,с.55; 54,с. 131].

Але, слід зазначити, що наявність постійної заборони здійснення промислового рибальства у окремих водоймах ставить під сумнів визначення останніх у якості “рибогосподарських”. Так, аналіз екологічного та водного законодавства дозволяє зробити висновок про те, що поняття “рибогосподарське водоймище” не має самостійного юридичного значення, якщо воно не визначається як місце здійснення рибальства. Тобто статус “рибогосподарського” водного об’єкту на відміну, наприклад, від “рибницьких”,”технічних” або “лікувальних” водоймищ існує лише у зв’язку із можливістю здійснення у його межах такого виду спеціального використання як рибальства. А від так, якщо така можливість фактично відсутня (в тому числі і у зв’язку з адміністративною забороною здійснення рибальства), то відповідно, втрачається і доцільність віднесення вказаних водоймищ до категорії “рибогосподарських”.

Усе це призводить до невизначеності статусу окремих водоймищ, а від-так негативно впливає на правове регулювання рибальства в цілому.

Таким чином, правове регулювання рибальства передбачає визначення місця його здійснення (рибогосподарські водойми або риболовні угіддя). Обов’язковість цієї ознаки рибальства дозволяє стверджувати про відсутність останнього у випадках добування водних тварин за межами зазначених акваторій. Таке добування може здійснюватись у порядку, який встановлено стосовно інших “нерибальських” різновидів спеціального використання водної фауни.

На відміну від зазначених різновидів, правове регулювання рибальства передбачає чітке визначення дозволених знарядь добування водних тварин, а також умов та способів їх, застосування. Так, за своїми конструктивними особливостями знаряддя лову можуть бути ставними, закидними, підйомними, стаціонарними, ручними, напівмеханізованими, механізованими та т. і. В залежності від напрямів рибальства, знаряддя поділяються на любительські та промислові. Згідно з правилами любительського та спортивного рибальства до відповідних знарядь відносяться вудки (поплавкові та донні), спінінги, гарпунні рушниці, раколовки, підсаки, щипці (для добування мідій та черевоногого молюска) і т.і.

Перелік дозволених знарядь рибальства не є вичерпним. Так, згідно з пунктом 14 “Правил промислового рибальства у рибогосподарських водних об’єктів України” [40]органи рибоохорони за погодженням із відповідними науково-дослідними закладами можуть дозволяти застосування інших знарядь, які за своїми конструктивними особливостями належать до однієї з перелічених груп.

В той же час у законодавстві встановлено заборону використання деяких знарядь під час здійснення рибальства. Так, відповідно до п. 49 “Тимчасового порядку” забороняється застосування вибухових, отруйних, хімічних речовин, вогнепальної зброї для добування водних тварин. До того ж інші нормативно-правові акти забороняють застосування пневматичної зброї, електроловильних пристроїв, частикових тралів, тюлькових неводів і волокуш, а також колючих знарядь. При здійсненні любительського рибальства заборонено використання промислових та інших знарядь лову, виготовлених із сіткоснасних матеріалів усіх видів.

Законодавством передбачені певні умови застосування тих чи інших знарядь лову. Так, наприклад, “Правила любительського й спортивного рибальства” визначають максимальну кількість гачків на відповідних знаряддях, а також передбачають умови застосування гарпунних рушниць,

які виключають можливість використання аквалангів та інших автономних дихальних приладів при здійсненні підводного полювання.

Щодо умов застосування промислових знарядь - передбачені мінімально допустимі розміри вічка у сітках та інші їх, параметри. Так, наприклад, в п. 16.8 “Правил промислового рибальства у басейні Чорного моря”[35] передбачено умови застосування неводів та волокуш і встановлюються, що приводи цих засобів не повинні перевищувати ½ довжини відповідного крила. Також вказується на недопустимість використання плавних сіток без нижньої підбори з ядром, що волочиться по дну і т.і.

Важливою ознакою правового регулювання рибальства є наявність норм, які визначають способи здійснення зазначеного різновиду спеціального використання дикої фауни. Так, “Правила промислового рибальства у рибогосподарських водних об’єктах України” забороняють здійснення тралення при лові закидними неводами і волокушами із суден.

Згідно “Правил промислового рибальства в басейні Чорного моря” не дозволяється встановлювати ставні знаряддя лову у шаховому порядку та без розпізнавальних знаків, які позначують місце їх розташування, а також виконувати траління різноглибинним тралом із доторканням розпірними дошками до грунту.

“Правила промислового рибальства в басейні Азовського моря” не допускають здійснення закидання неводів із протилежних берегів “у замок” і т.і. [41].

Відповідно до “Порядку здійснення любительського й спортивного рибальства”[29] забороняється добування водних тварин за допомогою способів багріння, спорудження гаток, запруд та спускання води з рибогосподарських водойм.

Таким чином, рибальство дозволено здійснювати лише деякими знаряддями та способами, а також при наявності певних умов їх, застосування, що дозволяє стверджувати про відсутність зазначеного

різновиду спеціального використання у випадку добування водних тварин за допомогою інших засобів.

Однією з найважливіших правових умов рибальства є також наявність часових обмежень його здійснення. Строки добування водних тварин при рибальстві встановлюються на підставі наукових обґрунтувань з урахуванням їх біологічних властивостей, кількості та стану. Так само, як і при мисливстві, встановлення термінів рибальської діяльності, пов'язане не тільки з екологічними факторами, які обумовлюють необхідність охорони водних тварин в періоди їх самовідтворення, нересту, нагулу, але також спрямоване на досягнення головної мети рибальства – одержання якісної біологічної продукції, тобто здійснюється також, з урахуванням економічних потреб рибного господарства.

Конкретні строки здійснення рибальства встановлюються за територіально-басейновим принципом, а також відповідно до конкретних об'єктів добування в залежності від їх видових ознак. У законодавстві терміни добування водних тварин можуть регулюватись шляхом встановлення конкретних дат відкриття та закриття рибальського сезону, або ж можуть передбачатись за допомогою вказівки на об`єктивні обставини з настанням яких пов`язується початок та кінець такого сезону. Так, "Правила промислового рибальства в басейні Азовського моря" дозволяють здійснювати добування судака з 1 березня до 30 квітня і з 1 вересня до 31 грудня. Терміни ж добування хамси, згідно з указаними Правилами, пов'язуються з початком її концентрації у передпротоковій частині відповідного водоймища і до кінця осіннього ходу. В останньому випадку конкретні дати рибальського сезону визначаються місцевими органами рибоохорони при погодженні з науковими рибогосподарськими організаціями [41].

Закінчуючи аналіз фактичного змісту відносин, які виникають при здійсненні рибальства, хотілося б зазначити, що часові обмеження добування *водних* тварин (так само, як і визначення місця, знарядь та способів)

притаманне лише рибальству, як різновиду спеціального використання дикої фауни, що у правовому аспекті вже дозволяє відокремити його від суміжних різновидів.

Відповідно до ст. 26 Закону України “Про тваринний світ” суб’єктами промислового рибальства (основної групи) можуть бути підприємства, установи, організації та громадяни. Останні також визнаються єдиними суб’єктами любительського рибальства (ст. 27). Відповідно до міжнародних договорів України, а також Постанови Кабінету Міністрів України від 13 серпня 1999 року № 1490 “Про затвердження порядку й умов використання рибних та інших водних живих ресурсів виключної (морської) економічної зони України іноземними юридичними й фізичними особами” [26] суб’єктами добування водних тварин також можуть бути визнанні і іноземні особи.

До основної групи суб’єктів належать особи, які зацікавлені в добуванні водних тварин та є праводієздатними у цій галузі.

Рибальська праводієздатність суб’єктів любительського рибальства, яке здійснюється в порядку спеціального використання дикої фауни не виходить за межі загального правового статусу людини та громадянина. Як виняток з цього, можна розглядати положення п.4.14 Правил любительського і спортивного рибальства, в яких установлено заборону здійснення самостійного лову риби з човнів та інших плавзасобів дітям до 16 років. Хоча ця норма і встановлює вікові обмеження, але все ж таки на наш погляд не дає підстав стверджувати про наявність спеціальної любительсько-рибальської праводієздатності, у зв’язку з тим, що таке обмеження, встановлене з метою забезпечення безпеки дітей, а не регулювання рибальських відносин. Законодавство встановлює ряд умов, необхідних для визнання вказаних осіб суб’єктами промислового рибальства, тобто висуває до них певні вимоги, відповідно до яких їм може бути наданий дозвіл для здійснення зазначеного різновиду спеціального використання дикої фауни. Так, “Порядок здійснення спеціального використання водних біоресурсів”, який затверджений

Постановою КМУ 25.11.2015 року № 992 (із змінами від 18.02.2016 р. ПКМУ № 37.-Ст.1878[33], передбачає необхідність наявності у майбутніх користувачів відповідних знарядь лову, берегового приймального пункту або приймального судна, тобто приміщень, пристосованих (відповідно до санітарних норм) для приймання вилучених, посортованих за видами водних живих ресурсів для їх подальшого зберігання; добувних суден, промислового обладнання та інших виробничих засобів, а також Свідоцтва про право плавання під Державним прапором України або суднового білету.

Натомість, законодавством передбачені і інші умови, за яких суб'єктам можуть надаватись дозволи на здійснення промислового рибальства. Так, відповідно до "Порядку спеціального використання водних біоресурсів…" юридичні особи можуть бути суб'єктами рибальства у випадках, коли останнє визначене у якості їх статутної діяльності, що відображено у відповідних (засновницьких) документах. Фізичні ж особи повинні бути зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності і мати відповідне свідоцтво. Перелічені умови, на нашу думку, можна розглядати як елементи правового статусу вказаних осіб, а від так, вести мову про наявність спеціальної рибальської, а точніше промислово-рибальської, праводієздатності.

Таким чином, наявність спеціальної рибальської праводієздатності передбачено лише для суб'єктів, які мають здійснювати промислове рибальство. Вона повинна бути підтверджена відповідними документами і є передумовою виникнення права на добування водних тварин, тобто права на спеціальне використання цих об'єктів. Рибальська праводієздатність в більшій мірі має адміністративно-правову природу. Натомість, її реалізація, тобто одержання дозволів на спеціальне використання водних тварин та здійснення їх добування (рибальства) полягає у площині екологічних правовідносин.

Учасниками таких відносин окрім суб'єктів, які мають рибальську праводієздатність і зацікавлені у добуванні водних тварин (основна група), є

також і інші особи (допоміжна група), котрі згідно із законодавством мають повноваження по розпорядженню зазначеними об'єктами. Відповідно до Закону України "Про тваринний світ" такими особами є органи державної влади: Кабінет Міністрів України, Міністерство екології та природних ресурсів України та Державний комітет рибного господарства України, як спеціально уповноважений орган у галузі ведення рибного господарства.

Згідно із "Порядком спеціального використання водних біоресурсів" [33] елементами такої системи є:

- квоти спеціального використання водних живих ресурсів;
- дозволи на спеціальне використання водних живих ресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (далі "Дозвіл");
- талони до цих дозволів;
- засоби для маркування знарядь лову.

Слід зазначити, що всі чотири елемента, які тут наведені, у правовому аспекті не можна розглядати окремо один від одного. Так, отримання квоти, обумовлює надання Дозволу, який у свою чергу, є підставою одержання Талону та засобів маркування.

Одержання Квоти, Дозволу, Талонів та засобів маркування, хоча і є окремими юридичними фактами, але не являються окремими підставами виникнення правовідносин у галузі рибальства, що дозволяє стверджувати про наявність складної сукупності цих фактів, тобто юридичного складу, як такої підстави. Отже, цю умову також можна розглядати у якості суттєвої ознаки рибальства, за допомогою якої останнє можливо відокремити від суміжних різновидів спеціального використання водної фауни.

До таких ознак також можна віднести і наявність такого документа, як "Посвідчення рибалки", яке засвідчує особу рибалки, відповідального за лов водних живих ресурсів у ланці, дільниці, бригаді і згідно з п. 6.1 Інструкції видається особою, яка отримала Дозвіл на спеціальне використання водних тварин.

Отже, особливістю рибальства є те, що безпосередніми суб'єктами еколого-рибальських правовідносин виступають, з одного боку, органи рибоохорони, а, із другого, окремі праводієздатні в цій сфері фізичні та юридичні особи, які за визначену плату отримали спеціальні дозволи на добування водних тварин.

Відповідно до цього можна визначити і юридичний зміст вказаних правовідносин. Так, органи рибоохорони (суб'єкти допоміжної групи) мають право безпосереднього розпорядження водними тваринами, шляхом виділення Квот та видачі Дозволів на їх спеціальне використання.

Таким чином, аналіз усіх істотних ознак рибальства дозволяє визначити цей різновид спеціального використання дикої природи як врегульовану законом діяльність, що:

- здійснюється для задоволення матеріальних (економічних) потреб громадян і народного господарства;
- полягає у добуванні окремих видів водних тварин, які мають економічну цінність, а також перебувають у стані природньої волі;
- здійснюється тільки у межах спеціально визначених акваторій (рибальські угіддя) та у чітко встановлені періоди часу (рибальський сезон);
- здійснюється лише регламентованими способами за допомогою дозволених знарядь та визначених умов їх застосування;
- здійснюється фізичними і юридичними особами спеціальна рибальська правосуб`єктность яких має бути підтверджена відповідними документами (крім любительського рибальства);
- мають право на добування водних тварин, наявність якого засвідчується спеціальними дозволами;
- дозволи видаються виключно державними органами рибохорони за відповідну плату.

На нашу думку, у правовому аспекті рибальство може існувати лише за умови наявності всіх перелічених тут ознак. Це дає нам змогу не погодитись з положеннями, які закріплені в деяких підзаконних нормативних актах [33;35;36;38], що відносять меліоративний, дослідно – конструкторський та контрольний лов риби до рибальства. Слід зазначити, що такі види добування водних тварин не відповідають меті рибальства і, відповідно, можуть здійснюватись, незважаючи на рибальські правові приписи.

3.2. Еколого – правове регулювання використання інших різновидів дикої фауни

Окрім мисливства і рибальства законодавством передбачені і такі самостійні види спеціального використання дикої природи, як добування її об`єктів в наукових, культурно – освітніх, виховних та естетичних цілях, а також добування диких тварин з метою утримання і розведення їх у неволі, або у напіввільних умовах для отримання продуктів їх життєдіяльності у комерційних та інших цілях (ст. ст. 28, 29,30,31 Закону України "Про тваринний світ".

Як вбачається з самих найменувань цих різновидів, усі вони визначені законодавцем відповідно до мети їх здійснення, тобто тих передбачуваних результатів, на досягнення яких спрямовані дії суб`єктів. Цілі, як проекти дій, бажані результати базуються на певних потребах суб`єктів і обумовлюють особливості правового регулювання зазначених різновидів спеціального використання дикої фауни.

Так, виходячи з поняття "наука" [72,с.93] відповідною метою (результатом) добування диких тварин у наукових цілях є виробництво нових об`єктивних знань про дійсність, опис, пояснення і передбачення її процесів і явищ, уточнення, переосмислення і теоретична систематизація отриманої інформації пізнання внутрішніх причин і закономірностей явищ, які обумовлюють стан певних форм матерії. До того ж, як зазначено у ст. 8

Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища ”, кінцевою метою наукових досліджень стосовно природних ресурсів є розробка теоретичних основ їх охорони та раціонального використання, забезпечення екологічної безпеки.

Згідно зі статтею 7 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” в Україні запроваджено обов`язкову освіту та виховання в галузі охорони навколишнього природного середовища. Відповідно до цього екологічним законодавством передбачена можливість добування об`єктів тваринного світу в культурно – освітніх цілях, тобто, для підвищення рівня знань, засвоєння досягнень людства [49,с.24]. Безпосередньо ж метою здійснення цього напряму спеціального використання тваринного світу є створення учбових та демонстраційних зоологічних колекцій, оглядових експонатів, учбових зоопрепаратів, тощо. Виховна мета, задля якої здійснюється спеціальне використання диких тварин полягає у впливі на розвиток, світогляд, зокрема, екологічний, моральні принципи людей в напрямі їх дбайливого ставлення до довкілля. Досягнення цієї мети може здійснюватись шляхом створення навчально – виховних зооколекцій, експонати яких мають сприяти екологічному вихованню, наприклад, у дитячих дошкільних закладах, в системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів.

Використання дикої фауни в естетичних цілях здійснюється для насолодження прекрасним, гармонією природної дійсності, та для творчості за її законами (створення, відтворення і сприйняття прекрасного в житті та в мистецтві) [72,с.46]. Безпосередньою метою цього напряму добування диких тварин також є створення та поповнення відповідних зоологічних колекцій.

Як видно з викладеного, спеціальне використання об`єктів тваринного світу в наукових, культурно – освітніх, виховних та естетичних цілях здійснюється для задоволення не матеріальних потреб, як це має місце при здійсненні всіх інших різновидів такого використання, а для задоволення

духовних потреб [75,с.76], які визначаються як “стан людей, що спонукає їх до утворення і засвоєння духовних цінностей, до діяльності в сфері культури”. Вказані потреби і, відповідно, обумовлена ними мета використання дикої природи є взаємообумовленими і взаємодоповнюючими між собою.

Об`єктами зазначеного різновиду можуть бути будь-які дикі тварини, що перебувають у стані природної волі в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. Тобто, це означає, що правове регулювання спеціального використання дикої фауни, яке здійснюється для задоволення духовних потреб, не передбачає обмежень щодо об`єктів добування, як це має місце стосовно всіх інших різновидів вказаної діяльності. Дикі тварини, які використовуються у наукових, культурно – освітніх, виховних та естетичних цілях, можуть належати як до мисливського, так і до рибальського фондів, або не входити в жоден з них. Більш того, при спеціальному використанні дикої фауни у наукових цілях передбачена можливість вилучення із природного середовища тварин, які занесені до Червоної книги України, або до переліків видів тварин, що підлягають особливій охороні як рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення.

Важливою ознакою регулювання спеціального використання дикої природи, яке здійснюється для задоволення духовних потреб, є також відсутність правових приписів щодо місця, термінів, способів та знарядь здійснення зазначеної діяльності. Натомість, це не означає, що згадані умови взагалі не мають значення для цього різновиду спеціального використання диких тварин, хоча вони і не встановлені заздалегідь, як то при мисливстві і рибальстві, але обов`язково визначаються і погоджуються у кожному окремому випадку добування відповідних об`єктів і повинні відповідати меті вилучення диких тварин, а також мають бути зазначені у дозволах на спеціальне використання цих об`єктів. На відміну від мисливства і рибальства використання диких тварин може здійснюватись не тільки в

межах мисливських та рибальських угідь, але і в усіх інших місцях, включаючи населені пункти, а також території з особливим статусом (території природного заповідного фонду, зона безумовного (обов`язкового) відселення (ЧАЕС).

Відповідно до статті 28 Закону України “Про тваринний світ” суб`єктами спеціального використання дикої природи у наукових, культурно – освітніх, виховних та естетичних цілях можуть бути юридичні та фізичні особи. Слід зазначити, що на відміну від правової регламентації інших різновидів спеціального використання тваринного світу законодавство, що регулює добування тварин для задоволення духовних потреб, не передбачає чітких умов, наявність яких дозволяла б вести мову про існування спеціальної право та дієздатності, котра була б передумовою здійснення вказаної діяльності суб`єктами основної групи (окрім юридичних осіб, право дієздатність яких завжди є спеціальною). Виняток з цього положення можливий лише у разі добування диких тварин, які занесені до Червоної книги України. Так, відповідно до п. 1.5 Інструкції про порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України [31], суб`єктами зазначеної діяльності можуть бути виключно юридичні особи (переважно наукові установи), завдання яких щодо виконання робіт з видами, занесеними до Червоної книги України, визначені відповідними державними науковими програмами.

Особливістю правового регулювання спеціального використання дикої природи для задоволення духовних потреб є також і те, що допоміжним суб`єктом відповідних відносин може бути лише центральний орган виконавчої влади, який здійснює надвідомче управління і контроль у галузі екології, а саме Міністерство екології та природних ресурсів України та його підрозділи на місцях. Натомість, зазначений орган може делегувати частину своїх повноважень щодо розпорядження об`єктами дикої фауни іншим суб`єктам, що створює певні винятки. Так, відповідно до Правил видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об`єктів

тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення (далі Правила) [32], а також Інструкції про порядок спеціального використання водних біоресурсів [33], повноваження по розпорядженню водними живими ресурсами у відносинах по їх добуванню для задоволення духовних потреб належать також Державному департаменту рибного господарства України.

Дещо інший порядок отримання дозволів на спеціальне використання диких тварин для задоволення духовних потреб передбачений відносно добування водних ресурсів для зазначених цілей. Цей порядок також суттєво відрізняється від такого, що передбачений стосовно одержання дозволів для здійснення рибальства.

Так, суб`єкти, які планують здійснювати добування водних ресурсів для задоволення духовних потреб, окрім заявки та інших необхідних документів подають до відповідних органів Держрибгоспу також і програму робіт, що мають проводитись і т. ін.

Таким чином, особливостями екологічних правовідносин, що виникають у зв`язку із добуванням диких тварин для задоволення духовних потреб, можна також вважати більш ускладнений порядок отримання дозволів для здійснення зазначеної діяльності, а також більш високий рівень представництва з боку суб`єктів допоміжної групи та наявність численної групи суб`єктів, які мають контрольні функції у цій сфері, що реалізуються шляхом погодження намірів основних суб`єктів.

Аналіз юридичного змісту правовідносин, які складаються у зв`язку із добуванням диких тварин у наукових, культурно – освітніх, виховних та естетичних цілях, дозволяє виділити певні особливості, які стосуються прав та обов`язків суб`єктів цього різновиду спеціального використання дикої фауни.

Таким чином, аналіз усіх істотних ознак правового регулювання добування диких тварин у наукових, культурно-освітніх, виховних та

естетичних цілях дозволяє визначити цей різновид спеціального використання дикої фауни як урегульовану законом діяльність, що:

- полягає у добуванні диких тварин, які належать до будь-яких видів, в том числі і таких, що занесені до Червоної книги України;
- здійснюється для задоволення духовних потреб;
- здійснюється у будь-яких місцях за допомогою будь-яких знарядь та способів, та в любий період часу;
- здійснюється фізичними та юридичними особами лише на підставі спеціальних дозволів, які видаються органами Мінекології або рибоохорони (у разі добування водних живих ресурсів) за відповідну плату або безкоштовно (у разі добування диких тварин у наукових цілях).

Наступним і останнім різновидом спеціального використання дикої фауни Закон України “ Про тваринний світ ” передбачає добування вказаних об`єктів з метою утримання і розведення в неволі чи напіввільних умовах (ст..20). Як вже вказувалось, цей різновид використання диких тварин виділений законодавцем в залежності від мети його здійснення.

Чітке визначення мети добування диких тварин дозволяє відокремити цей вид використання диких тварин від мисливства та рибальства, при здійсненні яких не передбачено збереження життя тварин, які добуваються. Але, в той же час, як вже зазначалось, добування диких тварин з метою їх утримання і розведення можливе і в наукових цілях. Тобто, вказівки лише на мету вилучення диких тварин (для утримання і розведення) здається замало, щоб відмежувати цей різновид від інших суміжних явищ і, в першу чергу, від добування у наукових та естетичних цілях. Тут слід звернути увагу на вторинну мету добування диких тварин, тобто, визначити, для яких саме потреб передбачена можливість утримання та розведення у неволі чи напіввільних умовах вилучених об`єктів дикої фауни. Згідно зі статтею 30 Закону України “Про тваринний світ” таке утримання і розведення може здійснюватись для отримання продуктів

життєдіяльності тварин, а також у комерційних та інших цілях. Тобто, сутність цього різновиду спеціального використання дикої фауни полягає у задоволенні матеріальних потреб суб`єктів, тоді як утримання і розведення тварин у неволі чи напіввільних умовах у наукових цілях здійснюється для задоволення потреб духовних. Ця різниця обумовлює ряд особливостей еколого-правового регулювання добування диких тварин у живому стані для задоволення матеріальних потреб суб`єктів, що дозволяє розглядати цю діяльність у якості окремого самостійного різновиду спеціального використання дикої фауни.

Правове регулювання добування диких тварин з метою утримання і розведення їх у неволі чи напіввільних умовах не передбачає чіткого визначення термінів, способів та знарядь здійснення зазначеної діяльності. Відповідно до цього можна зробити висновок, що добування об`єктів дикої фауни для зазначених цілей можливо здійснювати в будь-яких місцях, а також в любий час. Що ж стосується способів та знарядь добування тварин для подальшого їх утримання та розведення, то, звичайно, вони не повинні спричиняти шкоди тваринам, включаючи по можливості уникнення їх стресів та інших несприятливих для їх здоров`я наслідків.

Основними суб`єктами добування диких тварин з метою утримання і розведення їх у неволі чи напіввільних умовах для отримання продуктів життєдіяльності, або у комерційних та інших цілях можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. У разі використання диких тварин у комерційних цілях зазначені особи мають бути зареєстровані як суб`єкти підприємницької діяльності і, до того ж, мати право на діяльність, що пов’язана із спеціальним використанням диких тварин.

Окрім цього, частиною другою статті 30 Закону України “Про тваринний світ” передбачено створення правил добування диких тварин для утримання і розведення їх в неволі. Відповідно до частини 6 цієї статті вказані Правила передбачають вимоги щодо умов утримання тварин у неволі чи напіввільних умовах. Також вони встановлюють вимоги щодо годування

тварин, поводження з ними, облаштування територій та приміщень для утримання диких тварин, їх транспортування і таке інше.

Таким чином, завершуючи аналіз особливостей еколого – правового регулювання добування диких тварин з метою утримання і розведення їх в неволі чи напіввільних умовах для отримання продуктів життєдіяльності тварин у комерційних та інших цілях, дозволяє визначити цей різновид спеціального використання дикої фауни як дозволену законом діяльність, що:

- полягає у вилучені у живому стані диких тварин, які мають економічну цінність та занесені до спеціального Переліку;
- здійснюється для задоволення матеріальних потреб;
- здійснюється у будь – яких місцях та у любий час, способами та знаряддями, які не спричиняють шкоди об`єктам добування;
- здійснюється фізичними та юридичними особами на підставі спеціальних дозволів, які видаються органами Мінекології або Держрибгоспу України за відповідну плату.

3.3. Юридична відповідальність за порушення законодавства про використання та охорону об'єктів дикої фауни

Охорона дикої фауни охоплює систему правових, організаційних, економічних, матерально-технічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на збереження, відтворення і використання об'єктів тваринного світу. Слід зазначити, що найбільшої шкоди завдає дикій природі саме людина., яка, здавалось би, повинна оберігати живу природу для прийдешніх поколінь. Але, аналізуючи статистичні дані про непоправну шкоду, завдану дикій природі, приходимо до висновку, що ми забули про дотримання балансу між нами і дикою природою.

Так, за останню тисячу років на Землі зникло понад 100 видів звірів, 140 видів птахів. У всіх куточках Землі на всіх континентах нині загострюється проблема знищення місць існування тварин. Найактуальнішою вона є для вологих тропічних лісів, але вже відомо багато районів в інших

зонах, які за станом тваринного світу можна назвати районами екологічного лиха. Це Калмицькі степи, де ареал сайгаків — рідкісних і цінних тварин, сучасників мамонта, скоротився за останні 30 років у шість разів. Нині вони тисячами гинуть у каналах зрошення, на колючих дротах огорож, трубах нафтопроводів, що тягнуться на сотні кілометрів.

Скорочуються ареали слонів і носорогів у Індії та Африці. Великої шкоди тваринам завдають не лише антропогенні забруднення та пожежі, але й бурхлива активність браконьєрів (за останні роки ціна на слонові бивні зросла в десять разів, на ріг носорога — в 21 раз), які за рік вбивають від 65 до 75 тис. слонів (Танзанія, Кенія, Замбія, Заїр, Конго, Судан).

Руйнування людиною місць мешкання тварин (біотопів), як і рослин, стає надто небезпечним. Сьогодні під загрозою знищення знаходиться вже близько 600 видів птахів і 120 видів ссавців, багато риб, земноводних, молюсків, комах [76].

Отже, охорона дикої фауни передбачає комплексний підхід до вивчення стану, розроблення і здійснення заходів щодо охорони та поліпшення екологічних систем, в яких перебуває і складовою частиною яких є тваринний світ. (ст. 36 Закону України “Про тавринний світ”. Основні вимоги та заходи забезпечення охорони тваринного світу визначені в розділі IV Закону України “Про тваринний світ”. Їх можна умовно класифікувати на різні групи [67,с.254-258]:

— за об'єктами, до яких звернені охоронні вимоги:

а)вимоги, що стосуються безпосередніх користувачів тварин, як, наприклад, встановлений ст. 47 Закону України «Про тваринний світ» обов'язок користувачів об'єктами тваринного світу у разі виникнення стихійного лиха та надзвичайних екологічних ситуацій, які загрожують існуванню тварин, надавати допомогу диким тваринам і негайно інформувати про це спеціально уповноважений орган з питань охорони навколишнього природного середовища. Низка обов'язків користувачів тваринного світу закріплені в розділі III Закону, що регулює використання об'єктів тваринного

світу (під час здійснення загального використання об'єктів тваринного світу забороняється знищення тварин, руйнування їхнього житла та інших споруд (нір, хаток, лігв, гнізд, мурашників, бобрових загат тощо), порушення середовища існування тварин і погіршення умов їх розмноження (ст. 16), при вилученні об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях підприємства, установи, організації та громадяни, які в зазначених цілях вилучають об'єкти тваринного світу з природного середовища, зобов'язані забезпечувати комплексне використання їх і збереження для подальших наукових досліджень добутого зоологічного матеріалу (ст. 28 та інші). Верховною Радою 21.02.2006 р. прийнятий спеціальний Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [21], який встановлює вимоги охорони і захисту в тому числі диких тварин;

б) вимоги, що звернені до інших суб'єктів, які не є користувачами об'єктів тваринного світу: необхідність передбачення і здійснення заходів щодо збереження середовища існування та умов розмноження тварин під час розміщення, проектування та забудови населених пунктів, підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконалення існуючих і впровадження нових технологічних процесів, введення в господарський обіг цілинних земель, заболочених, прибережних і зайнятих чагарниками територій, меліорації земель, здійснення лісових користувань і лісогосподарських заходів, проведення геологорозвідувальних робіт, видобування корисних копалин, визначення місць випасання і прогону свійських тварин, розроблення туристичних маршрутів таорганізації місць відпочинку населення (ст. 39), запобігання загибелі тварин під час здійснення виробничих процесів та експлуатації транспортних засобів (ст. 40), дотримання вимог охорони тварин під час застосування пестицидів і агрохімікатів (статті 48,49);

— за об'єктами охорони:

а) охорона самих диких тварин (статті 40,47);

б) охорона місць їх перебування, жител тощо (статті 39,41,48);

— за особливостями диких тварин як об'єктів охорони:

а)охорона об'єктів тваринного світу, що не віднесені до рідкісних чи тих, що перебувають під загрозою зникнення;

б)охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тварин. Відповідно до ст. 44 Закону України «Про тваринний світ» рідкісні та такі, що перебувають під загрозою зникнення в природних умовах на території України, види тварин підлягають особливій охороні і заносяться до *Червоної книги України.* Порядок ведення Червової книги України, занесення до неї видів тварин, вимоги до їх охорони і використання регулюються Законом України «Про Червону книгу України». Охорона об'єктів Червоної книги України забезпечується шляхом: установлення особливого правового статусу рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного світу, заборони або обмеження їх використання; урахування вимог щодо їх охорони під час розроблення нормативно-правових актів; систематичної роботи з виявлення місць їх перебування (зростання), проведення постійного спостереження (моніторингу) за станом їх популяцій; пріоритетного створення заповідників, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також екологічної мережі на територіях, де перебувають об'єкти Червоної книги України, та на шляхах міграції рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного світу; створення центрів та банків для збереження генофонду зазначених об'єктів; розведення їх у спеціально створених умовах; урахування спеціальних вимог щодо охорони об'єктів Червоної книги України під час розміщення продуктивних сил, вирішення питань відведення земельних ділянок, розроблення проектної та проектно-планувальної документації, проведення екологічної експертизи (ст. 11 Закону України «Про Червону книгу України»).

Особливу систему складають заходи, що забезпечують відтворення диких тварин, зокрема в межах мисливських угідь виділяються ділянки для забезпечення охорони та відтворення мисливських тварин, на яких заборонено полювання (наказ Держкомлісгоспу України від 22.01.2004 р. «Про

затвердження Порядку визначення територій для охорони та відтворення мисливських тварин (відтворювальних ділянок)»[30].

За порушення законодавства в галузі охорони і використання об'єктів тваринного світу може застосовуватись кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова відповідальність. Стаття 63 Закону України «Про тваринний світ», ст. 42 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» містять загальний перелік правопорушень, за які настає юридична відповідальність.

Кримінальна відповідальність встановлена Кримінальним кодексом України за наступні злочинні діяння, об'єктом посягання яких виступають відносини в галузі раціонального використання і охорони тваринного світу: незаконне полювання (ст. 248), незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249), проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250), порушення ветеринарних правил (ст. 251).

Адміністративна відповідальність застосовується за вчинення адміністративних правопорушень, передбачених статтями 85 (порушення правил використання об'єктів тваринного світу), 85^{i} (виготовлення та збут заборонених знарядь добування об'єктів тваринного або рослинного світу), 86^{i} (експлуатація на водних об'єктах водозабірних споруд, не забезпечених рибозахисним обладнанням), 87 (порушення вимог щодо охорони середовища перебування і шляхів міграції, переселення, акліматизації та схрещування диких тварин), 88 (незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу), 88^{i} (порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного чи рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах), 88^{2}(порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними), 89 (жорстоке поводження з тваринами), 90 (порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України), 91^{2} (перевищення лімітів і

нормативів використання природних ресурсів) Кодексу України про адміністративні правопорушення. Справи про ці правопорушення підвідомчі районним, міським, районним в містах чи міськрайонним судам (ст. 221 КпАП України) — справи про адміністративні правопорушення, передбачені частинами 2,4, 5 ст. 85, ст. 85, 88-88^2, 90 КпАП України; органам рибоохорони (ст. 240 КпАП України) — справи про адміністративні правопорушення, передбачені ч. 3 ст. 85, ст. 86^i, ст. 91^2 КпАП України; органам мисливського господарства (ст. 242 КпАП України) — справи про адміністративні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 85, ст. 91^2 КпАП України; органам виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища (ст. 242^i КпАП України) — справи про адміністративні правопорушення, передбачені частинами 1 і 3 ст. 85, ст. 86^i, 87,89,91^2 КпАП України.

Цивільно-правова відповідальність базується на загальних положеннях Цивільного кодексу України і передбачає обов'язок відшкодування заподіяної об'єктам тваринного світу шкоди. Розмір відшкодування визначається за встановленими таксами і методиками. Зокрема, наказом Мінлісгоспу України і Мінекобезпеки України від 12.03.1996 р. затверджені Такси для нарахування розміру стягнення за збитки, заподіяні незаконним добуванням або знищенням диких звірів і птахів (крім видів, занесених до Червоної книги України), їх жител, біотехніч-них споруд [14]. Наприклад, за незаконне добування або знищення зайця розмір стягнення становить 10 неоподатковуваних мінімумів доходів, кабана — 50 неоподатковуваних мінімумів доходів, бурого ведмедя — 100 неоподатковуваних мінімумів доходів. Такси за знищення тварин, занесених до Червоної книги України, визначаються іншим нормативно-правовим актом, а саме постановою Кабінету Міністрів України від 1.06.1993 р.«Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України» [78]. Якщо ж відбулося знищення об'єктів тваринного світу, які перебувають в межах об'єктів та територій природно-

заповідного фонду України, то розмір відшкодування визначається на **підставі** постанови Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» [47].

Щодо рибних запасів, то збитки, заподіяні їм, визначаються на підставі такс або методик. Для розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству України юридичними та фізичними особами (підприємцями), у тому числі іноземними, внаслідок незаконного (з порушенням правил рибальства і охорони водних живих ресурсів) добування або знищення запасів водних живих ресурсів у територіальних та внутрішніх водах, на континентальному шельфі та у виключній (морській) економічній зоні України застосовується

Методика розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушень правил рибальства та охорони водних живих ресурсів затверджена наказом Мінагрополітики України і Мінприроди України від12.07.2004 р. [46]. Якщо загибель риби сталася внаслідок забруднення рибогосподарських водойм стічними водами, шкідливими речовинами та проведенням на водоймах будь-яких робіт з порушенням природоохоронного законодавства, що призвели до загибелі риби, знищення нерестовищ, зниження рибопродуктивності водойм юридичними та фізичними особами, в тому числі іноземними, у рибогосподарських водоймах України, розмір відшкодування визначається на підставі Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, що затверджена наказом Мінекобезпеки України від 18.05.1995 р. Такси для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів риб та інших об'єктів водного промислу затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 19.01.1998 р.[45].

Крім цього, відповідно до ст. 63 Закону України «Про тваринний світ», незаконно добуті (зібрані) об'єкти тваринного світу, виготовлена з них

продукція, знаряддя правопорушень підлягають безоплатному вилученню в установленому законом порядку, а ст. 43 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» закріплює, що у разі неможливості вилучення незаконно добутої продукції полювання — оплачується її ринкова вартість виходячи з встановлених в цій статті розмірів ваги (наприклад, ведмідь: м'ясо — 100 кг, шкура — 250 кв. дм; кабан: м'ясо — 60 кг., шкура — 10 кг, заєць: м'ясо — 3 кг) [7].

Дисциплінарна відповідальність застосовується до працівників підприємств, установа, організацій, винних у невиконанні покладених на них трудових обов'язків, пов'язаних із забезпеченням раціонального використання і охорони тваринного світу та застосовується в порядку, визначеному Кодексом законів про працю України.

Додати з моєї статті

Висновки до Розділу 3

1. Аналізуючи правове регулювання різновидів використання об’єктів дикої фауни, мисливство можна визначити як вид спеціального використання тваринного світу, який полягає у пошуку, вистежуванні, переслідуванні з метою добування і самому добуванні диких тварин .

2. У правовому аспекті мисливство може існувати лише за умови наявності всієї сукупності перелічених юридичних ознак. Такими ознаками є мета здійснення добування диких тварин, особливості суб’єктів та об’єктів цієї діяльності. Відсутність хоча б однієї з них дає змогу стверджувати про відсутність зазначеного, і в той же час про можливість наявності іншого (не мисливського) різновиду спеціального використання об’єктів тваринного світу.

3. На підставі аналізу особливостей еколого – правового регулювання добування диких тварин з метою утримання і розведення їх в неволі чи напіввільних умовах для отримання продуктів життєдіяльності тварин у

комерційних та інших цілях, можна визначити цей різновид спеціального використання дикої фауни як дозволену законом діяльність, що:

- полягає у вилучені у живому стані диких тварин, які мають економічну цінність та занесені до спеціального Переліку;
- здійснюється для задоволення матеріальних потреб;
- здійснюється у будь – яких місцях та у любий час, способами та знаряддями, які не спричиняють шкоди об`єктам добування;
- здійснюється фізичними та юридичними особами на підставі спеціальних дозволів, які видаються органами Мінекології або Держрибгоспу України за відповідну плату.

4. За порушення законодавства в галузі охорони і використання об'єктів тваринного світу може застосовуватись кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова відповідальність. Стаття 63 Закону України «Про тваринний світ», та ст. 42 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» містять загальний перелік правопорушень, за які настає юридична відповідальність.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз екологічного законодавства, яке регулює суспільні відносини у сфері використання та охорони дикої фауни, а також наукової юридичної літератури, дозволив зробити наступні висновки:

1. Дика фауна є важливою частиною природних багатств держави. Як і інші природні об'єкти, вона виконує екологічну, економічну та інші функції. Нормативне визначення поняття дикої фауни, тобто тваринного світу, в законодавстві України відсутнє. Закон України «Про тваринний світ» дає лише перелік об'єктів тваринного світу (ст. 3), які підпадають під правову охорону цього Закону, а саме: дикі тварини; частини диких тварин (роги, шкіра, копита тощо); продукти життєдіяльності диких тварин (віск, мед, тощо).

2.. Оскільки дикі тварини розглядаються в діючому законодавстві як один з об`єктів дикої фауни, постає необхідність розв`язання проблеми відокремлення диких тварин від інших об`єктів дикої фауни, а також від інших природних об`єктів. Таким чином, можна зробити висновок, що дика фауна як об`єкт екологічних правовідносин, це – сукупність усіх диких тварин, що знаходяться у стані відокремленості та перебувають на волі, у неволі чи напіввільних умовах на суші, у воді, грунті та повітрі в межах державної юрисдикції України.

3. Спеціальне використання об'єктів тваринного світу слід розглядати як врегульовану нормами права діяльність, що полягає у *добуванні диких тварин із природного середовища з метою вилучення та споживання їх корисних властивостей або діяльність, яка безпосередньо спрямована на таке добування з зазначеною метою і здійснюється суб`єктами на підставі спеціальних дозволів, а також за відповідну плату.*

4. Загальне використання об'єктів тваринного світу відповідно до ст. 16 Закону України "Про тваринний світ", характеризуються такими ознаками, як: безоплатність; спрямованість на задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних); здійснення без вилучення об'єктів з

природного середовища (крім любительського і спортивного рибальства за умов, визначених законодавством); дотримання заборони знищення тварин, руйнування їхнього житла та інших споруд (нір, хаток, гнізд, мурашників, бобрових загат, тощо), порушення середовища існування тварин і погіршення умов їх розмноження.

5. Критеріями поділу спеціального використання дикої фауни на окремі різновиди є особливості суб`єктів вказаної діяльності, об`єктів, а також активності суб`єктів по відношенню до цих об`єктів. Відповідно до цих критеріїв в юридичному аспекті виділяються чотири самостійні різновиди спеціального використання дикої фауни, а саме: мисливство, рибальство, використання диких тварин у наукових, культурно – освітніх, виховних та естетичних цілях, а також добування зазначених об`єктів з метою утримання і розведення їх у неволі або напіввільних умовах для комерційних та інших цілей.

6. Аналіз суб`єктного складу, а також юридичного змісту правовідносин у сфері спеціального використання тваринного світу, дозволяє зробити висновки, що фактичні відносини по спеціальному використанню дикої фауни складаються між особами, які виявили бажання добувати диких тварин та представниками власника відповідних об`єктів, які мають повноваження щодо розпорядження ними. Таким чином, до взаємодії вступають дві групи суб`єктів, одні з яких безпосередньо зацікавлені у реалізації своїх інтересів *(основна група)*, а інші наділені відповідними повноваженнями, необхідними для такої реалізації *(допоміжна група)*. До основної групи належать юридичні та фізичні особи, а до допоміжної – центральні та місцеві органи виконавчої влади, а також інші особи, які здійснюють повноваження власника об`єктів дикої фауни.

7. У зв`язку з наявністю декількох самостійних різновидів спеціального використання тваринного світу постає необхідність їх правової індивідуалізації. Аналіз екологічного законодавства дозволив визначити правові ознаки, які формують юридичні поняття мисливства, рибальства,

використання диких тварин у наукових, культурно – освітніх, виховних та естетичних цілях, а також добування зазначених об`єктів з метою утримання і розведення їх у неволі або напіввільних умовах для комерційних та інших цілей. Робиться висновок про те, що в правовому аспекті зазначені різновиди спеціального використання об'єктів тваринного світу повинні характеризуватись сукупністю притаманних їм ознак.

8. Аналізуючи терміни "мисливство" і "полювання" слід, на нашу думку, вирішувати, виходячи з зазначених мовних чинників, а також у залежності від змісту понять, які необхідно вжити в тій чи інший правовій нормі і, відповідно до цього, розглядати полювання як синонім мисливства, а також його початкову стадію, але в обох випадках, вживати вказаний термін для позначення процесу, тобто дінамики добування диких тварин. При цьому, полювання як діяльність, спрямована на пошук, вистежування, переслідування диких тварин з метою їх, добування є характерним для усіх різновидів спеціального використання дикої фауни суші, але у правовому аспекті стосується лише одного з них, а саме мисливства. Цей висновок випливає із змісту статті 22 Закону "Про тваринний світ", в якій зазначено, що полювання може здійснюватись лише відносно мисливських тварин, які знаходяться у межах мисливських угідь, тобто відносно об'єктів мисливства як різновиду спеціального використання дикої фауни.

9. Мисливство може здійснюватись лише у спеціально визначених для цього місцях – мисливських угіддях. Мисливськими угіддями є всі ділянки суші, водного простору, на яких водяться мисливські тварини і які можуть бути використані для мисливського господарства або добування (відлову, відстрілу) цих тварин. Крім того, мисливство може здійснюватись лише у чітко визначений період часу – мисливський сезон. Терміни полювання встановлюються стосовно кожного виду мисливських тварин з урахуванням їх біологічних властивостей, кількості та стану.

10. Рибальство як різновид спеціального використання тваринного світу здійснюється, насамперед, для задоволення матеріальних потреб

суб’єктів, що передбачає споживання добутих тварин. На території України відповідно до законодавства може здійснюватися промислове, любительське та спортивне рибальство. Отже, законодавець прямо передбачив лише деякі ознаки рибальства, котрі стосуються об’єктів вказаного виду спеціального використання тваринного світу та місця його здійснення. Отже, у правовому аспекті об’єктами рибальства можна вважати лише риб (прісноводних, солонуватоводних, морських, анадромних, напівпровідних, катадромних) та водних безхребетних тварин (ракоподібних, голкошкірих, головоногих, черевоногих, кишковопорожнинних, двостулкових), а також наземних безхребетних у водній стадії розвитку.

11. Окрім мисливства і рибальства, законодавством передбачені і такі самостійні види спеціального використання дикої фауни, як добування її об`єктів в наукових, культурно – освітніх, виховних та естетичних цілях, а також добування диких тварин з метою утримання і розведення їх у неволі, або у напіввільних умовах для отримання продуктів їх життєдіяльності у комерційних та інших цілях (ст. ст. 28, 29,30,31 Закону України “Про тваринний світ”.

12. Останнім різновидом спеціального використання дикої фауни є добування вказаних об`єктів з метою утримання і розведення в неволі чи напіввільних умовах з метою збереження їх життя для їх утримання, розведення і в наукових цілях.

13. Охорона дикої фауни передбачає комплексний підхід до вивчення стану, розроблення і здійснення заходів щодо охорони та поліпшення екологічних систем, в яких перебуває і складовою частиною яких є тваринний світ. Їх можна класифікувати на такі види;

— за об'єктами, до яких звернені охоронні вимоги:

—за об'єктами охорони:

— за особливостями диких тварин як об'єктів охорони:

14. За порушення законодавства в галузі охорони і використання об’єктів тваринного світу може застосовуватися кримінальна, адміністративна, дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність.

15. За порушення законодавства в галузі охорони і використання дикої фауни може застосовуватись кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно-правова відповідальність. Стаття 63 Закону України «Про тваринний світ», ст. 42 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» містять загальний перелік правопорушень, за які настає юридична відповідальність.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нормативно-правові акти

1. Конституція України // Голос України.- 27 липня 1996 р.-№ 138 (1388). (В останній чинній редакції від 30 вересня 2016 року).

2. Декларація про державний суверенітет України. // Відомості Верховної Ради України. 1990.-№ 31.Ст. 429.

3. Земельний Кодекс України.// Відомості Верховної Ради України.-(ВВР) 2002.-№ 3-4.-Ст. 27.

4. Податковий Кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112) із змінами і доповненнями, внесеними Законом № 1797-VIII від 21.12.2016 р.

5. Закон України " Про охорону навколишнього природного середовища" // Відомості Верховної Ради України.- 1991.-№ 41.-Ст. 546.

6. Закон України "Про природно-заповідний фонд"// Відомості Верховної Ради України.- 1992.-№ 34.-Ст. 502.

7. Закон України "Про тваринний світ".// Відомості Верховної Ради України.-1993.-№ 18.-Ст. 191.

8. Лісовий Кодекс України // Відомості Верховної Ради України.-1994.-№ 17.-Ст. 99.

9. Кодекс України про надра.// Відомості Верховної Ради України.- 1994.-№ 36.-Ст. 340.

10. Конвенція про біологічне різноманіття, ратіфікована Законом України від 21 листопада 1994 року// Відомості Верховної Ради України.- 1994.-№ 49.-Ст. 433.

11. Водний Кодекс України. // Відомості Верховної Ради України.- 1995.-№ 24.- Ст. 189.

12. Закон України „Про Червону Книгу України"//Відомості Верховної Ради України. – 2002,-№30.- Ст.. 701.

13. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі.// Відомості Верховної Ради України.-1996.-№ 50.-Ст. 278.

14. Закони і законодавчі акти в галузі охорони навколишнього природного середовища, що діють в Україні. Ел.ресурс. Режим доступу http://pidruchniki.com/18540516/ekologiya/literatura_ekologiya.

15. Закон України “Про внесення змін до Закону України ”Про охорону навколишнього середовища” від 24 грудня 2015 р. /ВВР.2016, № 6 . ст.. 57.

16. Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин. //Голос України, 31 березня 1999 року№ 58 (2060).

17. Закон України “Про рослинний світ” // Голос України, від 14 травня 1999 року № 86 (2088).

18. Закон України “Про мисливське господарство та полювання” //Голос України від 28 березня 2000 р.:№ 54 (2301).

19. Положення “Про Червону книгу України”.// Затверджено Постановою Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 52.-Ст. 686.

20. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично-модифікованих організмів: Закон України від 31 травня 2007 р., № 1 103 // Голос України. – 2007. – 21 червня (№ 108). – С. 20–21.

21. Закон „Про захист тварин від жорстокого поводження” від 21.02.2006 р. /Офіційний Вісник України. – 2006. - №11, 0- Ст. 692.

22. Положення про мисливське господарство та порядок здійснення полювання. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 10.07.1996 р..-№ 780.(із змінами, внесеними Пост. КМУ від 29 листопада 2000 р. № 1762).

23. Наказ Державного Комітету Лісового господарства України від 02.04.2007 N129, Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 18 квітня 2007 р. за N389/13656 «Про затвердження Положення про порядок поводження із зброєю, видачі ліцензій на добування мисливських тварин та проведення полювань».

24. Тимчасовий порядок ведення рибного господарства і здійснення рибальства. Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996 року// Екологія і закон: Екологічне законодавство України у 2-х кн.- К.:

Юрінком Інтер, 1997. Кн. 2, с. 167-182.(із змінами, внесеними Пост. КМУ № 118 (118-2016-п) від 18.02.2016 р.

25. Положення про мисливське господарство та порядок здійснення полювання. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 1996 року (із змінами і доповненнями від 19 березня 1997 року) // Екологія і закон: Екологічне законодавство України. У 2-х кн.-К.:Юрінком Інтер, 1997.-с. 154-167 (із змінами, внесеними Постановою КМУ від 29.11.2000 р. № 1762).

26. Порядок і умови використання рибних та інших водних живих ресурсів виключної (морскої) економічної зони України іноземними юридичними та фізичними особами. Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 13 серпня 1999 року № 1490. // Офіційний вісник України.- 1999.-№ 33.-Ст. 1730.(із змінами, внесеними Пост. КМУ від 25 грудня 2013 р. № 955).

27. Положення про порядок установлення лімітів використання природних ресурсів республіканського значення. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 року, № 459.// Збірка постанов Уряду України.-1992.-№ 9.-Ст. 217. .(із змінами, внесеними Постановою КМУ № 1173 від 16 грудня 2015 р.)

28. Нормативи плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів. Затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 року, № 449 // Урядовий курьєр за 30 квітня 1998 року № 82-83.(із змінами, внесеними Постановою КМУ № 482 (482-2011-п) від 11.05.2011 р.)

29. Порядок здійснення любительского і спортивного рибальства.// Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України 18 липня 1998 р., № 1126.// Офіційний вісник України.-1998.- № 29.-Ст. 1099.(з доповненнями, внесеними Мінагрополітики від 15.06.2004 р. № 224).

30. Наказ Держкомлісгоспу України від 22.01.2004 р. «Про затвердження Порядку визначення територій для охорони та відтворення мисливських тварин (відтворювальних ділянок)»[30].

31.Інструкція “Про порядок видачі дозволів на добування (збирання) видів тварин і рослин, занесенних до Червоної книги.” Затверджена Наказом Мінприроди

України від 1 лютого 1993 р.// Екологія і закон: Екологічне законодавство України. У 2-х кн.-К.: Юрінком Інтер, 1997.-т. 2-с. 379-384.(Із змінами і доповненнями, внесениминаказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 9 червня 2011 року N 196).

32. Правила видачі дозволів на спеціальне використання диких тварин та інших об`єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення. Затверджені Наказом Мінекобезпеки України від 26 травня 1999 року // Офіційний вісник України.- 1999.-№ 37.-Ст. 1878.

33. Про затвердження Порядку здійснення спеціального використання водних біоресурсів у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі України. Постанова КМУ від 25.11.2015 р. № 992 (із змінами від 18.02.2016 р. ПКМУ № 105).

34. Положення про порядок ведення державного кадастру тваринного світу, затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 15 листопада 1994 року/

35. Правила промислового рибальства в басейні Чорного моря.Затверджені наказом Державного комітету рибного господарства України 18 грудня 1998 р. № 168 //Офіційний вісник України.-1999.- № 10.-Ст.403. (із змінами, внесеними наказом Мінагрополітики № 225 (0816-04) від 15.06.2004 р.).

36. Режим промислового рибальства в басейні Азовського моря у 2016 р. Затверджений наказом Мінагрополітики та продовольства України 28 грудня 2015 р. № 496.

37. Режим промислового рибальства в басейні Чорного моря в 2016 році. Затверджений наказом Мінагрополітики та продовольства України 06 січня 2016 р. № 2

38. Режим промислу в Дніпровських водосховищах у 2016 р. Затверджений наказом Мінагрополітики та продовольства України 06 січня 2016 р. № 2

39. Правила любительского і спортивного рибальства.Затверджені наказом Державного комітету рибного господарства України 15 лютого 1999 р. № 19 // Офіційний вісник України.- 1999.-№ 19.-Ст.847.(із змінами, внесеними Наказом Мінагрополітики № 224 (0817-04) від 15.06.2004 р.).

40. Правила промислового рибальства в рибогосподарських водних об`єктах України. Затверджені наказом Державного комітету рибного господарства України від 18 березня 1999 року// Офіційний вісник України.- 1999.-№ 21.-Ст. 982. (із змінами, внесеними Наказом Мінагрополітики № 91 (0569-07) від 29.05.2007 р.).

41. Тимчасові правила рибальства в басейні Азовського моря. Затверджені наказом Держкомрибгоспу України 31 грудня 1999 р. №172.//Офіційний вісник України.- 2000.-№ 4.-Ст. 139.(із змінами, внесеними наказом Держкомрибгомпу України № 225 (0816-04) від 15.06.2004 р.).

42. Указ Президента України «Про затвердження Положення про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України», 13.04. 2011. – № 464.

43. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань мисливського господарства та полювання, охорони, використання і відтворення тваринного світу» (ВВР України, 2004, № 7, ст.. 58).

44. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.

45. Методика розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушень правил рибальства та охорони водних живих ресурсів затверджена наказом Мінагрополітики України і Мінприроди України. Офіційний вісник України України - 1998. - № 16 (із змінами, внесеними Наказом Мінагрополітики № 91 (0569-07) від 29.05.2007 р.).

46. Методика розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушень правил рибальства та охорони водних живих ресурсів затверджена наказом Мінагрополітики України і Мінприроди України від 12.07.2004 р. № 248/273

47. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 541 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» .

2. Монографічна та інша спеціальна література

48. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: Навч. Посібник для юрид. Фак. Вузів.- К.: Вентурі, 1996.- 208 с.

49. Андрейцев В.І. Екологічне право України. Особлива частина. Підручник. Повний академічний курс. -К., Істина, 2001.-543 с.

50. К.А.Рябець. Екологічне право України.- Навчальний посібник.-К. «Центр учбової літератури» - 2009.- с436.

51. Білик І.А. Розмежування екологічних та інших правопорушень за об’єктно-предметним критерієм. Науковий Вісник Ужгородського національного університету, 2016, Серія Право Випуск 36, том.1, С 111

52.Н.Р.Кобецька. Екологічне право України.-Навчальний посібник.- К. Юрінком Інтер, 2007.- 351 с.

53.В.Д.Солодкий. Основи заповідної справи.- Видання друге, перероблене і доповнене.- ґнавчальний посібник.- /Чернівці. Зелена Буковина.- 2012.- с 319.

54.Екологічне право України. Навч.посібник /Н.В.Ільків, Я.З. Гаєцька-Колотило./К. Видавництво «Істина»,- 2008.- с 295.

55.Екологія і закон: Екологічне законодавство України. У 2-х кн./Відповідальний редактор док.юрид.наук, професор, заслужений юрист України, академік УЕАН В.І. Андрейцев.-К.: Юрінком Інтер,1997.-Кн.1.-704 с.

56. Правове регулювання заповідної справи в Україні. /Спеціальне зібрання законодавчих документів.-/Видавництво «Книги – XXI» Чернівці.- 2007.-815с.

58.А.К.Запольський, А.І.Салюк. Основи екології.- За ред. Академіка НАН України К.М. Ситника.- К.»Вища школа».- 2001.- 357 с.

59.Колодій А.М., Копєйчиков В.В., Лисенков С.Л. та ін. Теорія держави і права. /За заг. Ред. В.В. Копейчикова.- К.: Юрінформ .- 186 с.

60.Науково- практичний коментар Конституції України.- К.:Інс-т зак-ва Верховної Ради України, від 2 квітня 2016 р..

61.Паславська О.Я. Чи мають реальні гарантії своїх прав на захист безпритульні тварини в Україні.- Науковий Вісник Ужгородського національного університету 2013 Серія Право. Випуск 21, ч.!, т.».- С.94-97.

62. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: держава, право, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні). – 2-ге вид.- К.: Укр.інф.прав.центр. 2001.- С.301.

63. Нечипорук Л.Д. Дика фауна як об'єкт екологічного законодавства. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014 Серія Право. Випуск 25

64..Головко І. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами: зарубіжний долсвід //Підприємництво, господарство і право.- 2008.- № 6.- С. 128. с.

65. Лозицька Е.О. Юридична природа інвестиційних договорів у сфері інвестування в навколишнє природне середовище. Науковий Вісник Ужгородського національного університету, 2016, Серія Право Випуск 36, том.1, С 119

66.Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т., т. 2-К.: АКОНІТ,1998.- 912 с.

67.Кобецька Н.Р. Екологічне право України. – Навчальний посібник. Київ.- Юрінком Інтер.- 2007. -351 с.

68. Кобецька Н.Р. Природоресурсні дозволи в системі документів дозвільного характеру. Науковий Вісник Ужгородського національного університету, 2014 Серія Право Випуск 25, С.193-196.

69.Закон України "Про національну програму збереження біологічного різноманіття на 1999-2015 рік."-К.: 1998.

70.Запольський А.К., Салюк А.І. Основи екології. Підручник.- К., Вища школа. – 2001. - 357 с.

71. Піддубний О.Ю. Проблеми правовідносин у сфері біотехнологій. – Монографія. – К.: Ірідіум, 2014. – 352 с.

72. Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія / А.П. Гетьман, А.К. Соколова, Г.В. Анісімова та ін..; за ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Право. – 2014. – 784 с.

73.Цивільний КодексУкраїни. прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. //.ВВР – 2003,-№ 4-44.

74. Костицький В.В. Екологічне право України: [підручник]В.В.Костицький. – Дрогобич: Коло, 2013. – 344 с

75. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. – Т. 4: Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права / за ред. Ю.С. Шемшученка. – Х.: Право, – 2008. – 480 с.

76. Охорона фауни. Електронний ресурс. Режим доступуhttps://uk.wikipedia.org/wiki/Охорона_тваринного_світу.

77. Тимчасовий порядок справляння плати за спеціальне використання диких тварин, затверджений постановою КМ України від 25.01.1996 р., в редакції від 16.06.2004 р. (підстава Закон України № 769-2004 п).

78.«Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України», затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 1.06.1993 р

79. Законопроект «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо посилення відповідальності за порушення правил тримання собак, котів та інших видів тварин» (№5584).

80. Законопроектом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення охорони водних об'єктів)» (№5453)

81. Законопроект "Про оцінку впливу на довкілля" №4972 http://gazeta.dt.ua/ECOLOGY/zhiti-po-yevropeyski-ocinka-vplivu-na-dovkillya-ta-yakist-zhittya-_.html.

82. Електронний ресурс.-sites.google.com›site/**ukrvodoim**u/**ozer**a-**ukr**aieni

83. Електронний ресурсgeografica.net.ua›publ…**ukrajini**/**vodojm**i…**ozer**a